

7606

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

VÄSTMANLAND

Kumla

Larsson, Axel, 1934

Svar på ULMA:s frågelista 27 Åkerns
beredning

71 bl.4:o

3 " " teckn

/Genomg. och försedd med fon.bet. av
E.Holmkvist. Ant.citeras 7606 a./

7606
9097

1 /
Svar på prägeliska N:o 27: Åkerns Beredning.

Bemärad för Kumla Socken, Västmanland, av Åk. Larsson
Över-Tjurbo, Härad.

Efter följande sagesmän: Åk. Larsson, född 1877, i Götthunda, Kerke.
Kom med föräldrarna flyttande till Kumla socken, Västml. hösten 1879
Axel Johansson, född 1867 i Västerås, kom med föräldrar till Kumla
socken, Västml. 1878, Föräldrarna födda i Kumla sock. Västml.
Carl Erik Johansson, född i Vad, Kumla s:n 1866, ännu belevd där.
F. d. Lambrook. Carl Johansson, född i Ransta by, Kumla 1861.
" " Eriksson, Vad, Kumla s:n kallad Eriksson på Vads äs,
född i Vad, Kumla, 1827, död i Sevalla s:n, 85 år g.
Karl Johan Larsson, född i Lillkyrka s:n Kerke 1875,
Kom med föräldrarna till Kumla s:n Västml. år 1879.
Fred. Johansson, född i Kumla s:n, Västml. i jan. mån. 1850, gammal
spelman, kallad Harve' Fredrik.

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
Axel Larsson. 1934. KUMLA
VSTM. Frel. 27

av ej allt för hårdbulka kok, koklor, använde man en liten klubba
 av hårt brädeslag med ett ordentligt skaft, så man ej behövde gå allt för
krooken. Ett gammalt redskap, använt för odling överallt i min hem-
 bygd är flåhackan, den har verkligen anor, säkert sen hedentis.
 Man talte i min barndom om flåjåra m. m. uttrycket syftande på att
 gå arbeta tungt "gå må flåhackan", ek flå på. Jag kände i min ungdom
 dom personer som med flåhackan odlat flera tiotals tunnland av
 jord som omkring 1850 ansågs värdeflös, men nu anses som den bästa.
Körpen som vi använde hemma, var i regel dubbel med en fyrkant-
 spets ek en lite bredare flad spets, det fanns ju, för all del, även enkla
 som gullbarnen använde vid dikning genom mark med snisten i. Den större
körpen användes i grustag ek sådant. Den lilla tvärlöade hackan
 med kortare skaft användes oftast vid potatisupptagning att hacka
 rent omkring stenar i torptupper m. m. I de gamla fjörna, gammal
 gräsbeaten kring jolstenar höll masken Filt ek gick ut i åkern, samt
ät äpp sörn eller sädden. Krattor, har man använt flera typer sen
 så långt tillbaka i tiden som jordbruk bedrivits, ek inte minst i min
 hembygd. En kratta eller harkla som de gamla sade, av gammal konstruktion

kok, koklor

krökta, a

flåhaka, v.

flåjåra

{ körp
 { körp, m.
 (de äldsta)
 (et flåt för)

{ fjörna, i
 { gamla fjörna

kratta, f

harkla, o. o.

(harkla - harkla
 eller harkla)

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Frgl. 27

tillverkad med stadig kam, eller kokan, denna senare dock mera
 benämning på hävens (rättsans) häved. Om krattens del der pinnaerna
 fästes såde man vantigen kammen. Och gamla typens träverkla var
 med långt stadigt skaff av rättkluven seg gran och starkt trä-
 slag mesuljörk eller annat hört till kamn, i vilken var borrat och
 inslagena grova trubliga hemsnidade järnpinnar, genomslagna
 genom kammen och bockade samt spetsen ängar inslagen i kammens
 övre sida. Denna kratta användes vid tillredande av små land-
sittar i små täppor såväl som tillredning av trädjordsland för
 sådd av möröt för m. m. Stämnen måste vara stadig, ty det hände
 att man vände pinnaerna upp och kulta sänder småkaklor med småkaklor
kammen. I denna stora kratta kunde sitta 9 till 11 kraftiga pinnar.
 Sen fanns det en del mindre sorter av krattor, med såväl järn som
 träpinnar. När man till ex. vid trädans iordningställande renade
 rent denna för ett av de värsta ogräsen, nemligen krickrot (vibrot)
krakla men ihop detta i små högar med en liten kratta jemte en
grop, för att sedan bränna krickrots högar och kvara kring asken
 med krattkammen. Dyngklo, eller som de gamla sade dyngkeran, var

Hökan
 "höv Hökan

dyngklo
 dyngkara

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Frgl. 27

Det redskap varmed man, vid utkörning av gödsel på åkern, drog av
 dyggen, som man sade, av lasset och placerade dem i små höjar på
 åkern, vilka sedan breddes omkring med grep. Aldrig tygen av
 detta klo var med 2 korta klor, men blev sedan 3 något längre
 klor. På små åkerlappar använde man sig oftast av att kräva ner,
kratta ner säden med den stora krattan, hellre än att "vrida och
 vända på häst och karv", på de små bitarna. I min barndom talte
 de gamla en gryfsa,^{6. IV} och en gammal som gick och peta med grep,
 och ej var så flyhänt, d. v. s. sakt i arbetet, kallade man gryfsak.
 Men gryfsan hade varit ur bruk länge då, ty jag såg aldrig någon.
 "Man skulle ut å harkla ner lite sä", sade man, eller, "ut å kratta lite
 kvickt på åkern", eller bräsja. I sakens norra del, öpsökenen,
 fanns på en del gårdar till ex. Ynglinge, stora flata stenar i åkern
 som höjde sig betydligt över markytan. Dem såga man jolen av, för
 att se dem bättre vid sädden, och ej kräva fullt karven emot dem, och
 riskera en pinne, eller ett hörn av karven. So greper sig jag i min
 barndom på 1880 talet egentligen bara en sort dygggrepen, markgrepen
 som man öste på gödsel, öspred ell. öspredde gödseln med på åkern

dyggan (= gödsel)

kräva ner

gryfsa if-
flyhänt

gryfsak

harkla

bräsja

öpsökenen

nösökenen

(öpp = åt vörn)

jätton

dygggrepen, en

markgrepen

mökgräp

samt använde när man mocka ut dyngan ut stall och lagårn lagårn, som också sådes, eller som en del gamla sade föjse. Denna grep var hemgjord med 3 korta kraftiga klor, lika lika Manne Eriksons avbildade 7 III från Dalarna. En av de allra äldsta exemplar jag såg ägdes av gubben Holmgren vid Ballnrum. Men på hans grep var en utsmidd bänje, som var indriven i träskafte, gropskafte, vilket i sin tur, för att ej spricka var försedd med en jernring ned emot grepen. I gamla dagar talte man blott om gropen, men sedan före min tid, kanske på 1870 talets början, började de s. k. fyrtalagroparna, dyka upp i socknen. Gropklo sade man, "man bröt av gropklo, till ex. Spadar fanns ju flera sorters s. k. dika = spadar. Man tog av all ärder som man sade ett spå-ämne, som man gjorde i ordning skaff och brang av detta träslag, och satte på skoning, till fräspade ell. mera spetsig spade. Dessa träspadar skeddade äro den äldsta typen, som börja komma ut bruket i mitten av 1880-talet, åtminstone bland de yngre. De gamla gilla ingen andra att dika må. En skovel var ännu mera helt av trä, än spaden, ty den hade endast en liten smal skoning för sig, som stegld mot skovelträ. Denna skovelsko

spre, sprido
 möka, v.
 lågon
 föjso (blott ett par gamla)
 grep, f.
 lögs, m.
 grepen
 gropklo, n.
 dikspän
 ädor
 spä ämne
 dika m.c.
 skövt
 skövon

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Frgl. 27

sedan kilspaden till andra spåtag, men före och efter detta spåtag 'jilspåds' fick man skotta upp småli, d. v. s. allt löst liggande som ej följde med 'småbo', v. spadarna upp. Men tredje, och i regel sist, spåtag fick man ta upp med den s. k. stikspaden vilken i nedre ändan var helt tunn, 'stikspåds' och ej bredare i skäre än tezelröret var tjockt utvändigt d. v. s. godset. 'sar' Men till att sedan ösa upp det sitta och skotta rent i täckdikes-öar 'spår' (?) botten, använde man sig av den s. k. täckdikesskopan, av stålplåt på långt skaft. De första gårdar i min hembygd som börja täckdiken med rör var Ransta Säteri, och Vallrum, bägge fram på 1880-talet. En täckdikesskopa var en smal käpp, med en liten järnring 'täckdikesskopa' i nedre ändan. Genom järnringen in i käppens ända var täck- (användes att skära av rötter på täckdiken) järnet insatt med en smal fånge. I nedre ändan var täck- järnet utomitt skaopt som en kniv. Meddels detta täckjärn stak 'täckjärn' man av täckeln minst 2-3 tum under markytan. Detta för att hindra täckeln att blomma och fröa av säj. Detta var göra för 'fröa av-saj' småpojkar och flickor. Att bryta sten och stubbar använde man sig av spett eller den s. k. järnstör, järnstör som de gamla pojkar gubbarna sade, med bonvikt på ä et. Denna var lång och kraftig,

längre än stängselspette, som användes när man stängde järs: 'jærskot',
gjörn. Men dessutom använde man till sten och stubbbyggning -kon
 den s. k. lunan, en grov slättsvartad toppände av gran, eller annat 'luna', -an
 starkt trädslag, minst 6-8 tum hög och 4-5 tum tjock, i sin nedre
 ända, och förtunnad åt lilländan, samt ända till 6-7 alnar lång.
 I sin tjockände, som var utsatt för slitning, var den skedd med
 råspikat gammalt järn, till ex. ett par gamla tjulskenor eller ett 'juktseior'
 par gamla kästskor. Att näjaktigt kunna sköta sig med en luna, dertil obs!
 födrades 3-4 man. Man spetta, sade man, bröt sten, och stubb 'spjela', v.
bröt och bände. En s. k. vändhake gjord av groft järn fanns blott 'vændhåks'
 på de stora jorden, och användes att vätta under kroken och lätta 'lata öf'
opp, sprängsten, i gropen, så man kom åt att sticka under ett par 'jan'
stökändar, på vilka man sen baksa opp sten med spetten, för att 'sprängsten'
 vidarebefodra den med stendrogen upp i en backe. Som brött, när 'baksa'
 man ville ta nya tag med luna eller spett, använde man sig av en 'stendrog'
 liten stökände eller ett grövre kastträd. Om man på platsen, der man 'bröt', v.
 bröt upp sten ur åkern, ville klyfva sten, använde man sig av en 'stensätt'
 s. k. sätt-hammare stensätt med en skarpt kant. Till att slå på sätten 'sätt'
 ih 10477.

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Fgl. 27

använde man sig av en större slägga, vättslägga. Men till att blott slå sönder
 sten användes det s. k. knöstre, en grov stadig slägga. Man knösa, knöstra
 sten, sade man. Boorstläggan var lång och smal i slage, dess bättre
 tog slage på borra, och denna slägga fick ej vara större än att den kunde
 skötas med en hand. Var det två som borra sten, så en slag, och en
skätte borra, använde man sig av en större slägga, dock ej för stor, ty de
 kunde borren spricka i vässningen. Stenhiorn var gjord av 1-tunn
 borrstål, de som vanligen användes, när man borra sten i åkeren.
 För bortföring av sten använde man sig vanligen av stendragen
 gjord av gran, eller stark björk, 2 släpmedlar, med påspikade klässar av
 katorunda björk- eller granved, samt över dessas ändar, ändes med
 medarna påspikat gråre järnskena. S. k. stenkärror med 2 smi
 lika hjul fanns även på ett par ställen i socknen, dessa avsedda i regel
 för ett par oxar. Dessa kärror voro försedda med en lång oxstok,
 dragstäng, och vid pålastning tog man ifrån oxparet, samt höjde upp
 stängen till våders, så att kärrens bakände tog mark. Så vakade man
 på stenen på kärren, bröt ner dragstängen och satte för. Sen fick
 man oftast göra samma tempo vid avlastning, för en stor sten hade

släga, f
 vättslägga

knösa, v

knöstr

knöstra, v

slag, s.

bor, m.

borrslägga

vässningen

vassa bor

klässar

järnskena

kärror

oxstok

vakade

borra

borra

borra

borra

borra

borra

borra

borra

borra

borra

H/

ör-ä
drag-
ordningar

annars lyft upp okräken till höjden, när den kom långt bak på kör-
 ran. Som dragordningar, använde man åt enbet-häst såväl som all,
 de s. k. ^{9:1} karrotfägen karrotfäg, gjorda av björk, med 2 dragträn och en
 vörlik svängel. Till par-hästar använde man sig på bondgårdar av
 den typ parokacklar, som M. Eriksson tecknat som 9:1 i frigelistan.
 På en del större bondgårdar, och herrgårdarna, började man på 1880 talet
 använda sig av draglinor i stället för okackelträn. Dessa var antingen
 av vek snodd kettling tjettling, eller kampa, kamplina, av snodd kampa
 cirka 1 1/2 tum tjock. Kroken, som häftades i selen, och de tre länkar
 som skulle häftas på svängeln var förenad med linan meddelser
 öppna klodda av järn som nitades ihop om kamplinan.
Okackelträn gjordes oftast av rundbjörk, ty de behövde ju visst inte
 vara snörröta, huvudsaken att de varo kvistfria och småckra. Lika-
 så vägställningen, den stora, och de bägge mindre tränglarna, måste
 vara av rättklvet kvistfritt virke, björk ell. gran. Förde man enbet
 med en häst och linor, tog man enbetsvängeln med sig, men till par
 2 hästar, kette det att man tog nå par vägen, som dragställning.
 Beslaget mitt på svängeln kallades vanligen hylsa, då den oftast var

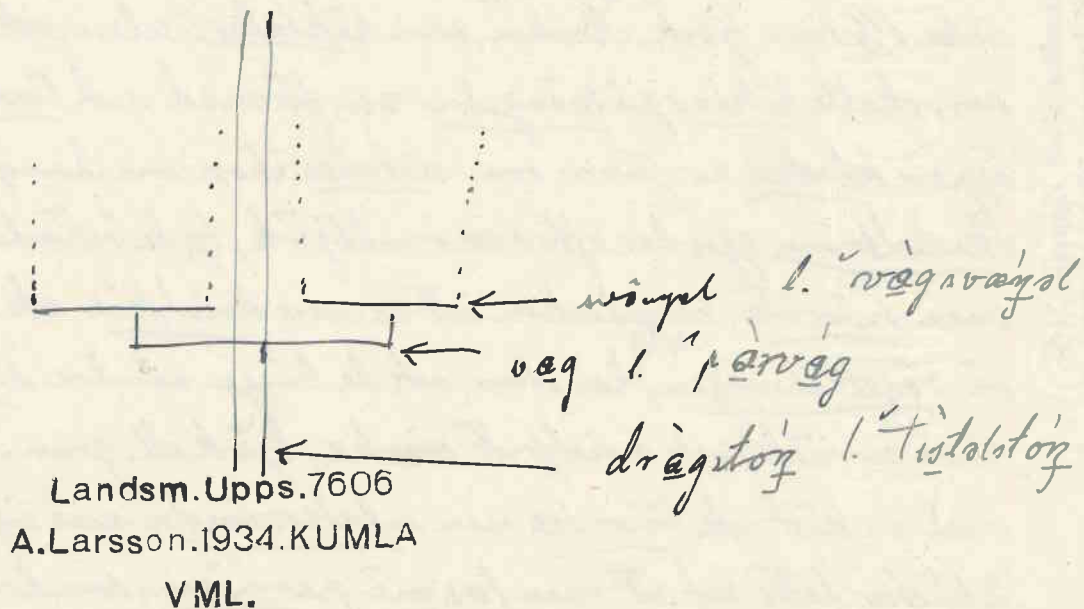
ökskräk
 } kritor
 } kritren
 } kräk vad
 an kritor.
 (Aldrig om häst)
 } härtäg
 } vängel, m.
 } (på värtäg)
 även väg,
 värd!

väg, m
 } enbet
 } linor
 } parväg
 } hylsa, f

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Frel. 27

en väg o två väglar = en vägitälning

hetsa häp

D

gjord ett hophetsat stycke att sedan drivas på svängeln från ena ändan, med nit genom träet. Beslagen på svänglarnas ändor kallades svängelkrooken eller draghällan. Krooken på stora svängeln dräghäla, avsedd att hållas på draget på plög eller karv kallades dragkrooken. drag. På de flesta parvägar var de bägge mindre svänglarna fästade vid parväg stora svängeln med ett litet & förmigt järn gjort av 3/4 t. rundjärn, vilket i man kunde slå ihop kallt, om man behövde göra utbytte. Gällde det nittsvängeln, den stora, sade man stora svängeln ell. vägsvängeln, parväg var alla 3 svänglarna. En draganordning för par hästar med skacklar, kallades pardräkt och allt smidet till denna skackelmide, men till dragvägen ensam järnbeslag. Det enda jirdbraksredskap som var försedd med hängstielsting för hästar, var den stora parvält, som fanns efter gammalt vid en och annan stor gård, deribland vid Vallrum. Draginrättning av den Typ som M. Eriksson tecknat i prägelboken, som kallades vörskidor, med skalmar, och tvärstykens kallades, vill jag minnas, docker, som de för övrigt liknade. Butskok för hästar, är äkta Upplandsmetod, som en från Uppland inflyttad bonde,

{
 snea på
 van (andra
 smitt över
 skern /
 sneds, pol.

{
 lisdolsting
 {
 parvält
 vältana
 vär sidor,
 {
 skäckmar
 Isaksson
 truck och

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Frgl. 27

Andersson i Västerby, i Kumla, hade med sig i början av 1880-talet. När den invräntningen gick sönder förnyade han den ej, utan tog sed dit han kom. Hålen i skakklar för häst, eller oke i enbet, kallades skakklar älhäl, som man brädde in älän i. Den korta dragstock av trä med bestug som håktades i oket, oke, mellan oxparet vid harvning, ok plöjning, kallades harvstock. Ärder av M. Eriksson feken 14, kallades hennna i socknen ärder ell. enbets-ärder, med a som stock, c. vise, d. bit e- myllplös, f- bakständer och j- framständer. Höjde och sänkte för olika djup gjorde man genom att flytta en liten järndubbel i olika höga hål i framständeren. j- kallade vi handtag. Trästocken, oxstocken, snestocken, var i minns hem- socken, så långt jag minns, innättad för oxparet, med en lång stock att med ena ändan trä in i öflan på oke. På stockens undre sida låg ett järn fastnitat, med 3 järndubblar i detta järn, vilka hindrade stocken att glida ur okets ögla. Snestockens delar hade samma namn som ärdrets, och samma idé med att höja och sänka biten, d. v. s. för olika djup. "Man gick å snia", sade man, snia medle ner dyngan på trädan. Torp och folk utan egna dragare hade

skakklar
 äthät, äta
 visk
 harvkräk
 ädor
 enbetsador
 vise, bit
 myllplös
 l. myllfös
 snestok
 (dvs. järndubblar)
 ögtran
 snia
 sniedo

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Frgl. 27

men 'haka på' = lägga på oled

'äkshök' l. -

ta 'hit' 'höko'!

Landsm.Upps.7606
A.Larsson.1934.KUMLA
VML.

oftas ett s. k. dragjärder, med en gjätoväxt klyka som både stok
 och dragjärder i ett stycke. På sandjord efter åsen, voro dessa
 fina att sätta potatis med, d. v. s. göra potatisfirar. På både lands
 och Ransta äro både hantverkare, med små fina potatislund, som
 de brukar till med speden, krattan och dragjärde, och lika så efter
 den s. k. Kumula hö, heden efter vägen åt Kyrkan och Lala. Men
Risten den var ur funktion allredan i början av 1880-talet, och den
 användes av värmländingar, vilka odlade, såväl i hallrum, som
 på andra platser i socknen. Och till detta hörde ju risten, som
 annars ej användes, mer än vid plöjning, av riktigt gammal hård
vall. Det var en gång vid Ransta lateri, man plöjde upp en vall
 som legat i bekeshög i minst 10-12 år. Då tog man bara stocken av
 en träsigg koorshammarsplog, satte in risten av plogen i ristläse
 och så en släpsula av trä på risten, upp under stocken. En plogrist
 var ju utsmitt egg på minst 14 tum, varför man måste höja upp
 med sula vid ristning. Men gamla gubbar talte om värmlänningarnas
risthäst, som något enastående ipriga om stycke och förstånd. Det
 fanns före min tid, i min hembygd en sexts plogar, i stilt med

¹ dragjädor
¹ klyka, b
¹ Kumula hö
¹ rist
¹ ödling
¹ vall
¹ tog
~~fast~~
¹ rista
¹ hesthäst

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMULA
 VSTM. Frgl. 27

Plögi

meststocken, kallade Furudalare, emedan de härstammade från Furu-
dal i övre Dalarna. Men de kunnno var bruk i Kumla så tidigt att de på
 1880-talet gamla, knäppt halte em dem. Något exemplar av denna plog
 har jag ej lyckats uppleta i Kumla, men i Abz: Kalbäckes socken, Sæv-
ringe härad, såg jag år 1895 en dylik plog hängde på en vägg i ett gamm ^{vänjiva}
 malt redskapskåder. Den var lika en meststock, men med vändskiva, om ^{vinda}
 jag sett några, av plåt, en liten gjuten plogbill, samt en rist fastad ^{plögbill}
 både i bill och stock. Myllfös fanns ju ej, eller vad vi kallade myllplåt. ^{- lera}
 Men hela plojen var naturligtvis tillverkad av grovre trä, då det ju ^{myllfös}
 gälde mera på en plog än ett äder. Denna plogtyp användes visst
 mest anspråk för oxpare. En gammal gubbe från Romfortuna, Falke
 i min barndom, om stängplojen, som användes för i tiden, och med ^{stängplög}
 den mente han den av mig nämnda Furudalarn. Denna plog gick att ^(= furudalare)
 ställa på olika djup, med samma ide som på oxstocken, meddels
 en järnpoint i framständern. I slutet av 1880 talet stod i ett lidor ^{lidor}
 vid hallrum, kvar tre stycken gamla värmelandsplojen, efter ^{lido}
 sen värmeländingar varit der och odlat. På dessa var stocken
skelmer och handtag av trä, gjuten vinda och liten gjuten bill

Jag sig dekte aldrig dessa plogar i användning vid gården. Men
 ok. Johansson upplyste mig i dag, 24 maj 1934, att han ären 1885-
 86 använde en s. k. stängplog, Furudalare, vid Myrby i Skultuna
 socken, försänd axar. Men för att få ner plogen fick stoken
 gå så i vädret att den lades upp på oket, och körkarlen fick lov
 att både styra plogen och måstam åken på den, för att hålla den nere.

Plog av den typ som M. Eriksson tecknat som 21, jotplog från Dal-
 arna, men med kantare stack och utan släppstela under skocken än- "släppstela
 vändes enl. hans uppgift i slutet av sjutti-talet vid potatis suttning
 och att sen nylla mellan potatis med. Då drogs den plogen av en
 häst och drojinsättning de vanliga skackelträna med lös svängel.

Drillplog att köra upp vattfäror med och bezlägga ett skiffe före. 'drillplog
höstredan användes endast på de större gårdarna som börjat tück: (vinda ut båda
 sidor.
 diken och lägga åkror i stora skiffen. Till denna användes alltid et "sifts-
 on
 par hästar, och man körde på uppsatta stövar, en i var ände på skif-
 fet och en emellan. En man körde upp färorne, och en flykta stör ~~färorne~~
 martetter. Den numera avlidne fabriker C. M. Nilberg, Ransta, börj- (for, färor
 ede allaredon i början av 1880-talet att i en liten smedja på Västerby ägor 'for

i Linnéa saken, tillverkade de sedan allmänt omtyckta Tibergs plogarna för vilka han tog pris vid flera av de di vanliga lantbraks mätningarna. Men då voro även Norrakommaras, Överarnas och Västlandaholms plogarna på gång, den senare var ju västmanländing, tillverkad vid Västlandaholm i Västra Skedvi i Västmanland. Dessa voro dock ej alltid så omtyckta, voro stora tunga s. k. dubbelisare, med äsen "dubbelisars" d. v. s. stocken gjord av två hoppitade och hetsade järn. Men trots detta hände det att dubbelisaren saknade i stocken, d. v. s. stocken (äsen) backa sig uppåt, när man gick på fullt djup i hirdjord. Tibergs-plogen var enkelsare, stocken smidd av groft järn i ett stycke jag skall betyda, så gott jag kan en dubbelisare och en Tibergare. Rentigt uppgift, som jag fått, satt på Tårnuddsplogen ell. stängplogen, fastgjuten vid billen, eller om billen var smidd nossett genom denna och plogens brä-åse. Under visen var mutter anbragt på ristens ände. Ristens andra ände gick upp genom stocken av vinda, och med mutter uppe på denna. Vändskivan eller plaffjäl, som de gamla sade var av plåt offas, men det användes, har det sagt mig, även gjutna fjöl. På den stängplog jag såg i Stolback { fjön (och ej ältz hunda ord)

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Frgl. 27

var väl ffjölur cirka 8 tum bred och 12 tum lång med lite avrundat
 hörn, och gick naturligtvis så pass i wäng att den lagom vände 'sväng
 över tilltan så den lade sig över med grässidan ner. Och till höger
 från plöjarn sett rätt in alltid vindan (ffjölur,). Och om gjuten 'plöjarn
 eller av järnplåt var det nästan omöjligt att få den blanksliden
 utan den ville gärna hålla sig lite rostbrun. På libergs plogen 'bråk
 med flera fick man, efter lite slitning, vindan, ell. ffjölur nästan 'vindan
spegelblankt. På en modern plog kallade vi, i Åmula socken, delarna
 efter N. Eriksons teckning: a, höjer handtag, b, vänster handtag,
 c, skulmar, d, stag, e, åsen, f, ristfläse, g, risten, hankare i: plog - ('ph'ogbes'lo
 bestle, bestlet, som man bestlade för dröjarna med, eller dröje som jag } (= grinnar)
 körde en del säjar, dröjet på plogen. En anordning att koppla i när man } ('be's'ol
 plöjde av renar kallades också löshestle, riddröjet. H: ffjölur, ell. } ('be's'to
vindan, l: plogkroppen, m: brösk, n: landside, o: stisula, plogstäm
 En förmå bröjade hade man i roststucken bakom vindan ell. vid ristfläse
 att skapa av vindan, ffjölur med om ej jolen släppte denna. Och
 till utrustningen på en plog hörde också en skruvnyckel med skaft =
 et i korr att sätta om staget mellan skulmarna, alldeles framför plöjarn.

På den av mig nämnda plojen som man använde vid potatisättring var kert vinda ell. fjöl, som bräckte plogbittan och riktigt kasta den ifrån sig. Och på gamla stängplojen, m. fl. gamla typer satt risten fast i både stocken, äsen och bitten. Var bitten mycket sliten fick man "stok", "as" ta dämen från plojen och gå be smen å fän pålagd. Annars fick man "smen" vässan. Skulle man bara transportera plojen, stälde man den på plogsläpa ^{vänd!} träsläpa eller träsläpa, en liten tjock träsläpa, med en närlin av järn indragen i kvärtöven, i vilken man körde in ändan på plogbitten, sen var det bara att åka. De gamla kallar sulan plogskuta. Skulle mera nedskap plogskuta med ut, fick man ta be skandrogen. Sättet med en grov stake eller stör genom plogkroppen att släpa plojen på gick också, bara man inte hade skrygga hästar. "Man skulle ut å plöja" sade man, ut å plöjaträdan plöja eller höstplöja. God plojen ute julnatten kem "jerusalem's skem" höstplöja are å satt sejo päni, å sen växte bara tistel runt om der plojen stält."

Sladdar, sladd ell. slä fanns flera typer, pinuslä slätslä rislä o. s. v. slä pinuslä
De två förstnämnda typerne voro med två st. grova, på kant ställda plankor, av tall eller stark gran, fästade vid varandra genom grova fyrkantiga ^{en var, nävar} nävar, inbappade genom plankorna samt som slätslä (Fig 28)

= stäpula

Landsm. Upps. 7606
A. Larsson. 1934 KUMLA

VML.

extra förstärkning genomgående sterv. Risslan, var som en liten
 grund, gjord av till ex. 5 tunn fyrkant trä med tre st. tvärlägar, som
 genomborrade fyrkantträ höll ihop dessa. Mellan träna, var om
släorna iflätat fätt med grova granbransar kvistar. Jag skall söka
 beskriva. Draganordningen var på par, ell. enbetsladd, en märla, ell.
 genomgående sterv med öglor inborrad åt var sida, ungefär mitt
 emellan sladdens ände och mitten. I dessa öglor ell. märlor, mälör
 var en tjöstump, kedja fäst med en ände i vordera, och i mitten
 av tjöstumpen en större ring, i vilken man tråkta karokrak, eller
härteig. Stora pinnslan var för 2 par dragare, och körkarin ell. ker = jörkar
arna, måste varit en äken på slan om de skulle bli närmare nuell ell.
 "om de skulle synas att slan gått fram." På den allra lösta jorden
 kunde det klara sig med en liten sten som tyngde. Man såg ju hur
 mycket som vart framför slan av jord och derefter rätta man sig.
 En planierda, var ett redskap för 2 par dragare, avsedd att planera
 jemma ut ett skifte vid trädesbruk. Den var försedd med långt
 skapt, som skettes av en man, samt dertill 2 körkarlar. Man tog
 jol framför planerda på en höjd på skifte, och släpa framför till en sänka

jörkar
 "Man
 mäl

jörkar
 planierda

sänka

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Frgl. 27

Man skulle ut i sladda slada, köra slum kette det. Av karvar fanns "Bläda, v. det flera sorter, rät

pinnekarv, krokepinnekarv, klöshkarv, med pinna-⁷ jöräblan som en jäsfot, samt s. k. ärthkarv med en sorts liten myllföt en lit⁸ klöshkarv myll på karvpinnen. Båra klöshkarvar hade en viss likhet med den fömyllshkarv, av Manne Eriksson tecknade 30,1 från Myrplund, men var oftast försedd med helling, stock för oxar, och handtaget fäst vid stocken mitt över karven. Som ställbar del, för att reglera djupgående, var en hylsa av järn fast på främre karvträ, och i denna hylsa gick äthkarv stocken. På hylsans bägge sidor voro hål borrade genom järnet, och så en jernspunt att flytta, upp eller ner. Äthkarven likna den av M. Eriksson ritade typ 30,11 klöshkarv från Nerke, och denna typ har enligt uppgift av A. Johansson, gamla anor i min hemsocken. Den var oftast gjord av 2 trä, sammankallna genom inbopade släar eller nosar, och med 3 pinna i bakre och 2 pinna i främre träet. Den användes visst, mest som enbets-sladd. En annan gammal typ av karv var den s. k. trekantkarven med rät pinna. Större sådana fanns, varkarv, samt för en häst ell. oxe, enbetskarv. Men när de gamla pinnaorne blev utslitna i den, blevo de oftast ersatta

klöshkarv
30:I
fömyllshkarv,
30:II
äthkarv

karvträ
(som pin-
som sått
i)
karvträ
ej ätta bun-
la-ord, se-
nare |

tränder, n.
(= stomme på
karv)

karvtränder

21

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
Axel Larsson. 1934. KUMLA
VSTM. Frgl. 27

med krokpinnen vilken är av yngre datum än den gamla rätpin.
 På något ställe i socknen fanns ännu en sorts ledharv för 2 par drog-
 are, s. k. ogräsharv. Den var ibland med ända till 100, småkerta,
 rätta pinnar, och användes endast på stora gårdar, med särskild
 stora skiffen. På alla mindre 3 kant-harvar var ett handtag uppåt,
 bakåt, för körsen att skjuta harven med, och på de större fyrkant
harvarna, var ett handtag upphöjdt lite, av samma plattjärn
 som förband harvträna, och var som extra förstärkning åt dessa. Harvträna
harvpinnarna voro insatta i genomborrade hål i harvträ, med harv-
pinns övre ände gängad ungefär $1\frac{1}{2}$ tum, och så en fyrkantmutter
 uppe på harvträ. På träets undersida var hålet för pin, urstämt
 med stämjärn till fyrkant så ju pin var fyrkant i den del som
 satt i trä samt med snidd ansats, som vid mutterns tilldragning
 drogs upp mot träets undersida, och liksom klände till så pin satt
 riktigt stadigt. Jag har sett gamla harvpinnar, rätta fyrkantiga
 typen, gängade med vad vi kalla trästigning d. v. s. grov gängstigning
 som användes före och in på 1850 talet, men före det har de gamla
 sagt att harvpin var bita fast i harvträ ungefär som pinnar i en häv.

Landsmålsarkivet
 Axel Larsson, 1934. KUMLA
 VSTM. Frgl. 27

{ pin
 { pin, best.
 { pinnar

ansats

stigning

Harrens hela bräkenstruktions sammansatt kallades rände harv = rändet. På såväl ledsta som ledharv, var å varje halv en sorts ^{1 mygla} järnägler mygslor genom vilka löpte en rund järnben försedd ^{den där} i sin en ände med s. k. kuoud, och i den andra ändan stängdes ^{1 tem} Teri en med mutter, eller hål borat och en bricka samt spik. ^(kört av 1 tem) Det har nog även i minn hemsöcken använts de mest primitiva harvar by de gamla talte om, att de hört av sina förfäder att man tog sig ut "mä bra enkla redskap", trä pinur harvar som fattigfolk drog på de nyodlade åkerlapparna. Krokpinurharven, hade fyrtkantpinne 1/4 tum tjock med långdragen spets, utom i udd vass och krökt. Och stros som förstärkning mot trä under var på pin en ansats stas såde man. Med denna harvtyp mylla man ner säden, alla slag, utom arter. Dessa myllades för ner med en s. k. myllharv av typ som M. Enikson tecknat som 30, 11 från Nerke. Skall teckna typen särskilt. På de små enkla harvarna satt draget fram på harven med dels ett järn av 3/4 tum ell. så omkring utom i bägge ändor och lite böckat i ågleform i vilket man hängde dragkroken. Men på en större 3 kant harv, satt oftast fram till ett järn som var att

leplä
(en stad som ledade sig)

Försk
pinne

Myllharvpinne
sitt
myllpinne
Harven

✓ mjösta = en märka med ett hål i

A
unghör

Landsm.Upps.7606

A.Larsson.1934.KUMLA

VML. Frgl.27

flytta draglänken upp och ner, och därmed regelera draget, och djupet för korven. Någon annan draginrättning fanns ej än ett järn fäst i korven och en rörlig länk att fästa karotig eller svängel i. På riktigt organska råtkrimkorvar, som jag såg som helt nya hade man oftast 2 kraftiga märler instapade i karoträ på framsidan. På dessa märler var ett stycke stoktjje fästad så att länken var påträd på mär-
 lan och en grov spik emot som hindrade den att glida av. I tjeddens mittlänka fästa man sen karotigets krok. Visst ligen slungde korven kätkor likes med denna inrättning, men det var ofta bara bra i torv å kätkor. kätkor
 Och även på sidled på korven hade man i jernet flera hål att flytta dragkrokan i. Om man flytta den ett par hål åt sidan på en krokrimkorve gick ju pinnarna nere än att gå absolut rätt fram. Och vidare fick man ju ställa in korvdraget så att inte pinnarna gingo i samma drag utan i stället mylla över varandras pinndrag. På de stora 4 kant-korvarna var det ju fyra träm förenade med 6-7 pinnar minst i varje. På de gamla 3 kant korvarna var vanligen ett krokigt handtag som gick upp bakåt som skapet på en mullockopa. På de s. k. fyrekant korvarna gick staj: målsköpa järnet upp och var kyrat för logen handtag, ty icke ligen kunde man

drag
 kor

draglänk

draglänk

kätkor

kätkor

målsköpa

ju få slamma ock lyfta opp karven, då släpa mä, ogräs eller grästorr.

Det kunde vara sten i åkern som man fick passa karven för, så man fick hälla ett öga på karven jämt. På en del gamla rätpiunkarvar fanns uedar, spikade uppe på karven, så vid transport kasta man bara om karven ock släpa iväg till ett annat gärde. På de gamla rätpiunkarvarna, var det ju bara korta uedlar, till pinnar 3-4 tum.

ef mē
om en
mē ar

Man gick å karva, man körde ner sän, "man karva uull de sänningen."

vält, vältrar, hade man en å 2 på var gård, o. k. slätvält, ty man skulle vält, v

ju välta igen slätvälta efter värsidden omedelbart, man skulle stom - välta, v

välta, köra med vältern över det stycke som blivit rågt året före, för att bryta ombull den efter skärningen, kravstämde mer å vindve höga rågt = stom, m

(= stubb)

å vete stommen, stubben. Av vältrar hade man efter gammalt två till tre typer, det var den enkla lilla vält med skalvarna, fästades på i vältkub: skä m, m

(= skä)

ben högge ändar indrivna korta järndrubbar. I skalmen ända nere vid kubben var på undersidan ett järn 10-12 tum långt ock fästet med ögl piaspikat. Skalmarna passades på drulebarna ock drogs ihop i främre änden med lagorn nura åt kärten emellan, varefter en härsla spikades uppe på den strax framför kubben, eller också lappades

kä on

man häva mät to sängen

Landsm.Upps.7606
A.Larsson.1934.KUMLA
VML.

slän in i skalmen från sidhäll. Men i bägge skalmiträn, nere vid vältkubben, var inbörade uppstående pinnar, 2 i varje, på vilka den långa vältkubben sittbrödan vilade, och på slän fick körkarlen hålla fötterna. En annan slän mera gedigen typ var något i stil med i frägelistan betecknade 31. Den var oftast med två korta vältkubbar, vilka mellan sig hade ett groft på höjkannt stående platt järn $\frac{3}{4}$ tum tjockt och $2\frac{1}{2}$ tum brett, och i bägge ändar utom mitt med spikhål, och fast spikat i rändets rams fram och baklä. I vältkubbarnas centrum var inlagda små ringar åt en drabb att gå i. Denna drabb var röttlig i ett hål i staggjärnet såväl som i bägge vältkubbar, så i en vändning kunde en kubbe var röttlig framåt och en bakåt. Fördelen med denna anordning var att välten vid lite hastig vändning aldrig släpade och drog ihop jord. Bägge skalmenna voro fastade vid vältrände, ramsen på två vis ett vältrände på bägge framsläarna voro fastspikade hylsor av järn, 2 hylsor på fram- och 2 på bakslän, i vilka skalmens ända stackes in. Genom framre hylsans överdel och ner genom slän var ett halvtumshål borrar, såväl som genom skalmen. När skalmenna voro instejutna i hylsorna stackes man en järnten igenom detta hål och skalmen, sått stadigt och bra.

1 ränds, m.

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Frgl. 27

Vid Vallrum i Kumla fanns efter gammalt, ända till en auktion
 år 1891 ett riktigt praktexemplar till vätt, för ett par hästar.
 Det var ett grovt byggt rände dragstäng, s. k. tistelstäng. Vält-
 kubbarna voro ungefär 30 tum höga och $1\frac{1}{2}$ aln långa vardera
 bort den höj vägen från Vallrum hörde jag ej till, men minns den
 stora praktiga välten med sina ekkubbar. Den i kubben indriv-
 na nälen kallades välträlva, som gick i bössa. Ramens änd-
 stycken kallades av gammalt folk för välthamraarna. Man sa till Bes! ↓
 å vältra side de gamla, ell. vältra som blev lite yngre benämning. "vältra", v.
 Spendrög hade man en i var gård om den gård, också var liten.
 Detta ätken var ju så enkelt, 2 släpmedlar, av björk eller gran, med
 på spikade klössar, en grov slä intappad i medaornas nosar från
 sidhåll, samt i denna slä ett järn anbrakt mitt emellan medaornas
 nosar, och detta järn höll fast draglänken avsedd att haka drag-
 kroken i. Vidare fanns, som förut nämnts, på ett par gårdar,
 den nästan 3 kantiga stenkärran, egentligen avsedd att pakta stora stengäva
 stenblock någon längre väg, hem till gården, eller ändes med träfiterad
 väg, bort till en backe. Och mullskoper fanns i regel 1 å 2 i de flesta

gärdar, och var ett redskap som ibland gjorde rätt för sig. Jag såg
 vid Hårved i Kumla, som helt ung, på 1880-talet en liten nullskopa
 av mycket gammalt dato, och likaså fanns det i Vallrum m. fl.
 gårdar, en i Trå Stjeken, men allmänt i vår gård fanns det ej, för
 än den nämnde E. M. Loberg började tillverka en större typ med fjäder
 i handtaget, som man knäppte av vid skopans anslutning, så att
 skaffet blev liggande mot skopans lettan. Dessa moderna skopa kom
 i marknaden fram på 1880-talet. På gamla Typen av skoporna, satt
 skaffet fast i skopans bakstäm, intappat i denna och med hålljärn
 vid skopans avlastning och emkastning, kastades skaffet framöver
 mellan dragarna, och på så vis fick skopan släpa med fram till
goldsängen. Var det torrt i marken skopa man snart ut en sträng jäststräng
 men vid mycket nederbörd blev jorden smetig och kladda ut, fast
 vid nullskopans. Var jorden som skulle nullskopas ut gammal på platsen
 kunde det nog att man fick bräcka den i kanten av goldsängen med plog,
 vilken dock endast gick åt ett håll, då ju vindan satt till höger, man
 plöjde alltså i strängen från diket och tog med nullskopans vartefter.
 När höstplöjningen var överstökad plöskades restskopen in i restskapsdire, lidret.

Med åker mente man ett stycke jord, sammanhängande, som var
 odlad lagd under plog. Ett fält var ett större stycke odlad och om-
 givet av diken, och en teg var en del av fältet mellan 2 färor, och när
 fältet var indelt med upplagda tegar mellan uppkörda vattfäror sådes
 att fältet var teglagt. Lott var gammal beteckning på jord i by, så att om
 i en by om till ex. sex (6) grannar, man odlade upp av förärvsande äng
 eller annan jord, skulle detta stycke delas i 6 delar, så att varje ägare i byn
 fick sin del i alltingen, alltså en lott. En jordremsa jötrimsa, kallade
 man en odlad smal teg, eller åker som låg för sig självt med skog ell.
 annan odlad mark på bägge sidor, och var ovanligt lång i förhållande
 till bredden. Och land, lanubit, sade man lika ofta ärtland ell.
potatisland, roorlande, som träjorland. Man fick ä plöjde sade man
 man höstplöjde man plöjde fastbind d. v. s. vall som i 3-4 år blivit
 hå (foder), man plöjde hoverlande, man plöjde ofta ner dyngan gödseln
 på trädan o. s. v. När riista västskyln, kaoren, var inkörd, skulle plöjen
sättas i mark, men var det dåligt forkar vätar fick man ju börja plöja
vall medan man vänta att sän, såden, skulle forka i skyln. Ja det
 hände ibland att man även fick plöja mellan skyloaderna d. v. s. mellan

- ähor - m
~~fält (vatten)~~
 kalle sifto, jötr
 teg, delar
 av skifte
 i åker
 tegför
 vätför
 för, förar
 för (de
 älska)

✓ väntels för
 ✓ jötrimsa
 jötrimsa
 av. remsa
 ✓ rimsa
 land =
 liten jord hemm
 vid gård i
 trädgården

lot = i wand = teg; vand. dock = del

jåto = händjorden; som lig i en stycke

sifta = stort stycke odlad jord; hållet utan

ber sifta } större diken emellan, utan avse-
ende på jordens beskaffenhet

åkor = stycke jord mellan två diken.

Delades i tega:

tega = stycke jord mellan två fåror
i skiftet eller på åkern l. ånger.

skifte nyare ord? Kom med laga skiftet?

Landsm. Upps. 7606

A. Larsson. 1934 KUMLA

VML.

sæg = del av land (vånd!)

kvartskände säden. Så var 1897, vill jag minnas, ell. möjligen 96, ett tilligt år
 då vi körde in sista kavrelasset på logen lördag den 9. de sept., och måndag
 d. 11. te fick vi börja höstplöjan. Och om möjligt skulle plöjning av allt, som
 följande var skulle besis, vara avslutad innan då frös på eller ännu bättre
 se frivickan slankvickan som börja från och m. 24 okt. och räckte slöghvikan
mäen ut, till och med den sista oktober. Allt på morgon skulle man
ha äte frukost och ta ut dragaren, samt sätta för plöjen, så middag
 mellan 12 - 1/2 två (2), sen var det att hålla på så länge man såg, till
mörkret tog en, d. v. s. till mörkret tog herravälde. Men på marrän kl.
 1/2 fem (5) skulle man stiga upp och skjuta dragare oxar å hästnar,
 fodra dem moeka ut gödseln, rökta, vattna o. s. v. I gamla dagar
 var det skam att inte kunna höstplöja allt som skulle plöjas, och på en
 del gårdar fodrades att en man, med oxar ell. hästnar skulle plöja ett
 tunnland, 40 x 40 famnar, per dag. Då var det att mama på dragarna
 och inte gå å knalla. Risten satt ju på plöjen, så det var bara för
körkarna, plöjarna att både tåra å sköta plöjen. Var marken särskilt
 hård fick man rista före plöjning, men det hörde till undantagen, och före-å mota på
 kom just ej annat än på riktigt gammal vall, som i 10-12 år varit beteshöge.

{ pt og
 ph og on
 dom jek o
 slögka = gja
 lösa o
 lediga
 dragar o
 dragaren
 lod. pl.
 iv. { Øk. m.
 Øk om
 lod. pl.

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMILA
 VSTM. Frgl. 27

¹gø o ^vknäla = gä räkta

Landsm. Upps. 7606
A. Larsson. 1934 KUMLA
VML.

Mina föräldrar kom till balloun i Kumla, flyttande 1879, och antingen
 det året ell. året före hade arrend. Nilsson haft värmäländingar som
 odlat ett stycke förutvarande körrmark omkring 20 tunnland, minst,
 meran för järn, som vette mot Rabbo skillnan, d. v. s. öster om gården.
 Och i många är stod det 3-4 st. s. k. värmäländsplojar med brästock
 kvar vid gården, efter dem. En lejd plöjare, utan egna dragare, fick
 vanlig dagpenning, samt oftast maten på middag, d. v. s. ett mål. Jag
 vill minnas att dagpenningen var 1 kr., eller kanske bara 80 öre, om
 koalen fick middag, detta på hela 1880-talet. Bar det för stort i merk-
 en sade man att då benit (benigt) tungplöjt, men var det bra plöjmust
 sade man att då va lättplöjt, så plojen riktigt flöt fram. Då lättplöjt
 var det lekverk, "att jäi bakom plojen och hålla i förmarna". Men
 kunde plöja djupt, djupplöja man plöjde grunt om man till ex. "skumma, v.
 plöjde ner dynan, man skumplöjde då, skummade. En fära plog-
 fära var den ränna som blev när plojen gått fram. En tilla ell. tilla, b.
plogtilla kallades den skiva man plöjde från, och vände om. Och bred-
 den på denna reglerades medhels plogbetsket, ell. som en del sade kopple. (=> plöjde delan
 sker)
 Flytta man dragkrooken ett hok inåt plöjet, it höjer från körkarln utt.

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Frgl. 27

dom ge i 'foz

men det dom vidade om ballades

litta f
tiltor

'närmost dike (=dike)

Landsm. Upps. 7606
A. Larsson. 1934. KUMLA
VML.

bog plogen bredare föra, men åt venster smalare dito föra, alltså bredare
 ell. smalare tilta. Men för smal tilta fick man ej att ligga, ty hon stälde ¹tilta f.
 sig gerna på kant rätt upp med sin bökarna sida. Den optöjda del ⁴tiltorna
 som plogen gled emot kallades balk plogbalk. Den uppplöjda delen ¹balk,
 av åkern eller ett skifte kallades plöjet ell. plöjningen. ²plöjning
 När man skulle börja plöja vall, d. v. s. den del som blivit hö i 3 år, ¹vall m.
 körde man alltid upp en riksföra runt om skiftet och markerade ^{Obs!}vall. tydligt
 på så vis vad som skulle bli lagornas bred vändteq. En man körde också ¹vändteq
 en skifte plogen och efter denna föra fick man sen under plöjningen
 ta upp plogen vid en sidan och sätta ner den vid den andra. "Så la
man opp plöjning gar" för hela skifte på en gång. En sänka i skiftet
 visade ju var gamla stufväran fanns sen föregående plöjning, och av: "Hvitföj
 ständet, d. v. s. bredden på var beg visste man. Först bog man med plogen
 en grundare föra med en tilta om cirka $2\frac{1}{2}$ tumms bjöcklek, som man
 stjälpde om mitt i gamla stufväran, så nästa tilta på återväg stjälpdes
 över denna första, och så en föra till i samma riktning som den första
 tumma finan, vilken 3dje tilta lades med lagornas lutning mot tilta 2.
 Alltså en halvtjock tilta fäst i mitten och en på var sida om denna, och

dessa 2 rista tilltor av normalt djup och bredd. En normalt plöjd vall
 skulle väl tilltan vara cirka 5 tum djup och ej över 8 tum bred, ja, detta
 varierade ju åtskilligt, Ty en del lade sin vinn om att plöja djupt
 med smal tillta, så mycket att hon lade sig snuggt mot den andra. En
 del flasplojde som man sade Fog grunda firor, d. v. s. tog för lite plöjedyjup: flasplojda
 och breda tilltor som bara lade sig helt om och ej blev den uppstående
 kant som året derpå vid värbruket skulle ge nylla. Den optöjda del
balken under teygryggen skulle bli så liten som möjligt och täckas
 så mycket som möjligt. Störde man sen runt om ryggen åt höger, till
 man kom till mitten av tejen åt bägge sidor la man ihop tejen, fälde
ihop, men höll man åt vänster mellan 2 ryggar plöjde man istär
klöv tejen. Vid Ransta Säteri var undert. år 1898 med om att vi plöjde
 2 gånger i samma fira, beroende på att det var häst så att dragarna ej
rädde må att ta fullt djup i ett plöjtag. Näst sista firan tog man ju
 lite grundare för att få kant kvar för plögen att kunna vicka om sista
 tilltan, varefter man körde lät tunga tillbaka, och tog en djup fär av
 kvarstående efter näst sista grundfär vilket alltså stjälpes åt samma lät tunga
 håll som sista firan. Så var alofiran körd, och den tejen var färdig. ät fog

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Frgi. 27

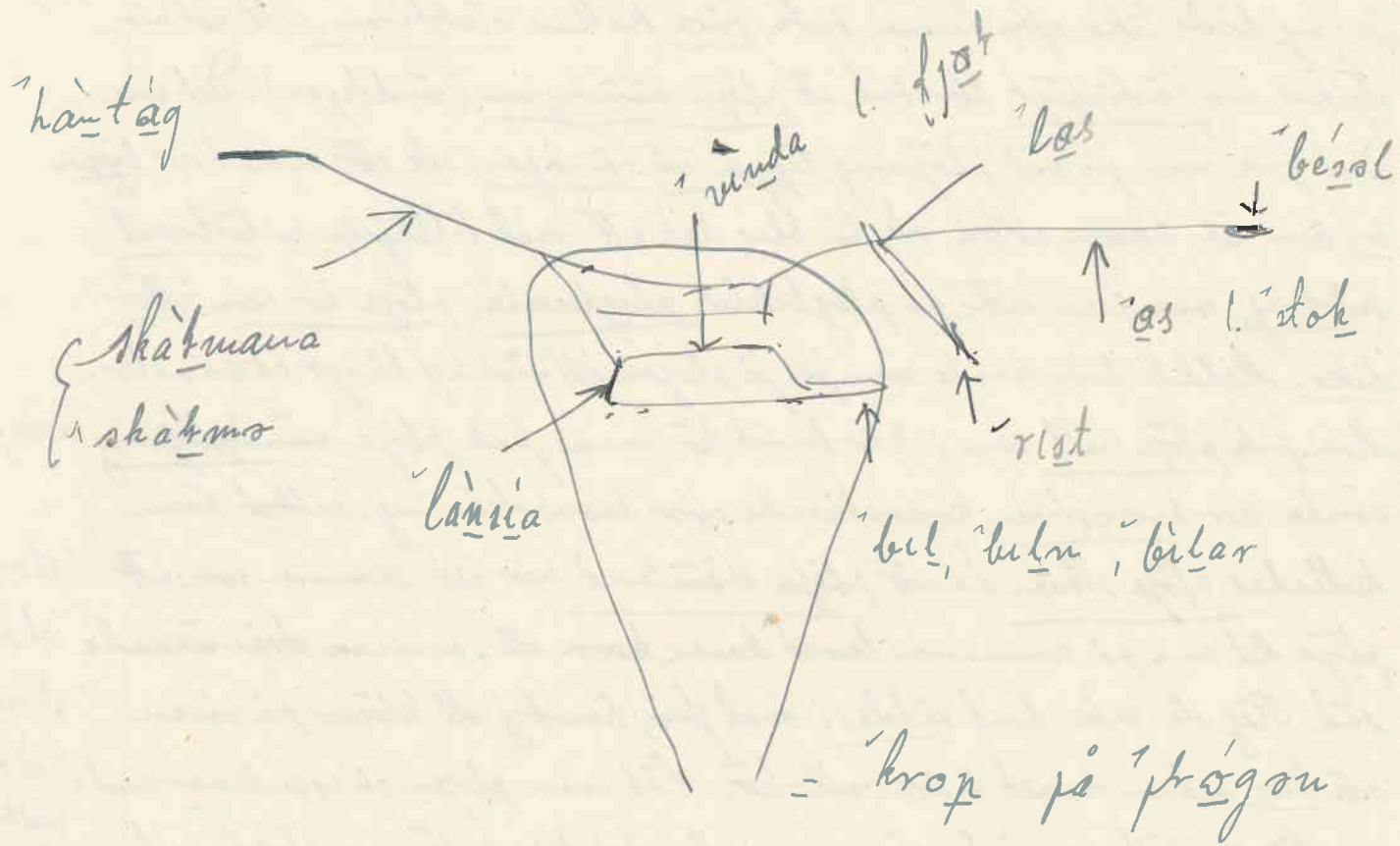
ät föj = gide med i 'ätvön
✓ ötv = laga under svartjorde
vanl. grö till färge.

Landsm. Upps. 7606
A. Larsson. 1934. KUMLA
VML.

ja, jag hörde lika ofta denna vista fåra kallas slutfirran. Till sist när stycket var färdigt återstod att plöja vändtegen (vändtegen). Det ene året fick man ju vid plöjning lägga ut vändtegen och ett annat år lägga in dem, åt åkorn alltså, och då blev det att med tillhjälp av lösbesel sidodrag som man satte på plogbetslet, plogleesté, plöja av ren återdike. Meddels detta kunde man ju få plogen tillräckligt långt åt vänster.

Man fick plöja vall som i 3 är burit hö, man fick plöja vändplöjning vändplöjning vända ner havrestom, korastående efter havre skärning, vilket även kallades plöja stann. Så att plöja stannland var det samma som att 'stom slutt' plöja det som på sommaren burit havre, korn etc. annan skrivväxande 'stom land' såd. Råg etc. vete-land såddes i med frö, timotej etc klöver på våren 'stom åker' och bar sedan minst 3 års vall-hö. Lät man plogen gå upp å ner med 'stom vältta' er plöjning, höll man inte jämnan, sådes det, d.v. s. jämna plogdjupet. (välta och vältta storn, så att man ej slutade lian) skulle plogfiltan rulla ihop sig å åka, sådes att dä åkte för plogen, 'beln' dä kladda vä vindan va inte ren. Toj man så bred kilta att ej billn skar ut och hela kiltan vände om plöjde man balk.

Trädesbruk. Man träda på det stycket i träde, det var i tur att trädas 'träda, v' och när jäng kunde fällas uttrycket att den här liden ska vila nästa år. 'träda, i' 'träda'

Landsm. Upps. 7606
 A. Larsson. 1934. KUMLA
 VML.

I gamla tider, d. v. s. före 1870 talet, hängde man runt träden med den
 enkla s. k. Fäppgässgörelsen och beta träden både för, vin, och andra mikroak
släpptes ut "i fick hälla träden ren" för ogräs. Det var gammal sed som till-
 ämpades på alla mindre i medelstora ställen. På stora herregårdar började man
 tidigt att plöja träden på hösten om man hann om. Annars plöjde man
 dem tidigt på våren på dessa ställen för att ta bort ogräs. Men före Hoban d. 25:e
 maj eller så omkring skulle man väl börja röra i träden för, plöja och göra
 förberedelser. Man talte om att man körde träden annuvarvet andra gången
 o. s. v. Man plöjde slada med grov slä först, och si viskta, som gnugga
sänder betarna, kokarna, si knatta man ihop kvicktägen, det värste ¹but, ²höktra
 ogräset på den Fin, i små högar, och brände resterna det forken, ³huktäg
 man mycket kvicktäg, hann man ej bränna allt, utan kunde få köra ⁴tägät
 upp den i en stenbacke, och bränna stora högar der sedan och si ut asken
 på åkern före säringen. Kullrum i Skumle med sina omkring 100 tun ⁵hökrot
 nland hade väl omkring 18-20 tunnland tråda för varje år. Och ett år i slutet
 på 1880 talet minns jag att vi dels brände massvis av kvicktäg, och dels körde
 50-60 dyngkärrs lass upp i en stenbacke, der det fick ligga å nätterna, men
 väste ej bränna der invid skogen. Vi fick ruska upp kvikrot med joper,

köra med nisslad som gnugga sönder så kvickroten löf bar, knatts ihop ¹nissla
 denna, karva upp om igen och fara över andra mä städen nisslan. (= ris-slåd)
 ända tills inte mera var att ta upp. Och sten i brädan laga man ju till
 att få bort så många man vådde på. Man stapa dem åt skogen eller kam = brägar
 den av en beteshage, stjälpke sida med gärsgrön som förstärkning åt denna (im)
 eller lade, en mer eller mindre ordnad mur att tjänstgöra som skilje-
 mur mellan den odlade jorden och hag - eller skogsmark. Så med till:
 hjälp av spett å stänger lunor bröt man upp all den sten man hann med. ¹lunor, pl.
 Ett gammalt knep var det av fattiga borgare och småbönder, att gräva in =
 till stora stenar, en grop så djupt att man, när sten välte, fick ner den i ¹jätko
 en grop, under plogdjupet, tjättri, tjälän, "lofte fäll oppén igen" sade en ¹jätko(?)
 gammal man, mig, vid ett tillfälle, "mån där dröjer", tillade han. Jag kån =
 ner i alla fall många som vid odling och brädning grävde ner så stora
 stenar, som ej två - tre man orka med. Spår av ur brädan bruten sten ¹jäg bako
 kan man överallt i socknen träffa, som små bitar stensmur, eller i järs-
backarna upplagda rösen. Och att dika brädan det hörde ju till regel ¹rösen, n.
 i gamla dagar, nämligen som de gamla var ytterst noggranna med. Den vanliga
 bredden på åkorn var 10-12 alnar, vanligast med 12, lika med 4 famnar.

ett rände med grova granbågen iflätale; dessa
bågen sändområde jordem - r̄is̄l̄ä

Landsm. Upps. 7606
A. Larsson. 1934 KUMLA
VML.

En famm var ju 3 alnar, och en åkerbredd om 4 famnar var den mest
 vanliga. När det var en odling det gälde som skulle dikas, såg man ju ^{fall, u.}
 till varat man kunde få falle, d.v. s. bästa avlopp, så mätte man isär ^(= avlopp)
 mä fammpiken, satte upp stöt där dikena skulle bli, tog sen en köpp
mätthjäpp om ungefär 6 kvarter lika med $1\frac{1}{2}$ alm, skar ett kors i mitten X
 av köppen. Så blev det 3 kvarter åt var ände. Sen skar man in andra
 skivor skärsiv för var 6 te tum, d.v. s. varje kvarter. Sen lade man ^{sköga l.}
 köppen vinkelrätt mot stören och spände ut dikesstojen, dikes- ^{skära}
snöret, efter den tvärlagda hjäppens ytterändar, alltså diketets bredd ^{dike, u.}
 blev 6 kvarter från kant till kant. De gamla dikena ell. dik- ^{grav, 6}
 arna talte i min beordning om 6 kvarters diken mellan åkrarna ^(= stort dike)
 att de räktete Gudi väl te. Men var det torrare högländare jord ^{slänt, s.}
 smätta man väl av lite på det mättet tog bara 4 ell. helst 5 kvarters
dike. Så bottna man en gång i blivande diket mitt, slänta utav ^{slänta, v.}
 snett ner lagom bredd, öste upp all lös jord, samt bottna en gång
 till. Sen var diket, som sugdike, mellan 2 åkrar i regel nere till fullt
 djup, och man hede att slänta av bräddorna, till lagom lutning snett
 ner till diketets botten. Språ**bredden** var ungefär $8\frac{1}{2}$ tum och diketets botten

brick l. bryck vid ö ut bück.

äbrick(ou) l. äbryck(ou)

Landsm. Upps. 7606

A. Larsson. 1934. KUMLA

VML.

Dike.

zälsig
zälsigät

zäsig
zäsigät

nyra ut

nydike

blev alltid lite doggare kanske 10 tum. Ock släta av ell. släta ner
dikesbrädden gjorde man med den lutning som jordens beskaffenhet
fordrade. Var det jord som gärna ville flyta ner, la man d.v.s. luta
brädden mer, annars blev den mindre lutning. Led jorden av bottenogra
dika man djupare än i forrare jord, ock var det källseg tjällsegätt
ett ord som kommer av seg täjigt, så fick man ta opp ett särskilt
djupt dike från just den del av jorden, der källädrarna befann sig.
Segätt, sade man, ty jorden blev seg, ock var rusigt omkring sådana
källdrag. Som avloppsdikey, ät de mindre ock nyra ut i, fick man
ta opp en grav (större dike) till det djup och den bredd som omständig-
heterna, angående lutningen, diksfalle, kräode. Det kunde räcka med
en 2 alnars grav, men det kunde fordras ännu djupare, för att få ut
vatten te än, eller bräcken. Var det i brädan gamla diken, skulle
dessa rensas, man bottna opp lite djupare, om det behövedes, ock släta
av brädden till behörlig bredd. Man fick gå ä dika ta opp nydike,
ell. rensa dikena. Som dikare hade man forrare terassa på bygden,
ock soldaten på roten, fick knappt annat arbete än att dika. Det
har varit soldatens lotf överallt, såvida han ej var utlärd hantverkare.

Före 1850 Fallet lejdes nog inte så mycket dikning bort åt utsäcknes
 men sedan ändå in på 1890: Fallet kom både dalkarlar och ännu mera
 vänneländingar och sökte arbete och fick dikning med avloppsgravar
bäckrensning åsänkning m. m. Det bildades av intressanter, en s. k.
åsänkingsförening bestående av jordbrukare inom Skumla, vilka voro
 beroende av Lagan som avlopp. De köpte, jag vill minnas, omkring 1870 fallet
hättarna kvarn i Skumla betagen vid Lagan, tog bort kvornfallet, och rensa
 in ända ner till Rispebo i Sevalla. Och allt detta med främmande, lejt folk.
 En dikare ansågs kräva "mer äta än armat folk, för du va tungt arbet."
 Man åt som den värsta dikare, som en dalk'kare (dalkarlar.) Man bottna
 tog ett spå'tag ell. två spå'tag, man slänta av brädden slänten,
 man fick skotta ur dike, skotta rent bottnen, och rensa bort wi' buskar
 (wide-buskar) som möjligt väkte på diks'rén, dikeskanten. En cirk
 annan gammal bonde, taltes det om för i verlden d. v. s. före 1870: fallet (= rent.)
 ville spara en bra ransta, ren ätter dike för färhö att väka. Det blev "ransta =
 så rent hö åt fären hade de sagt, men sen börja man nog plöja så
 nära diket som möjligt och rensa ur brädden gamla föran, uzammi
 mal gräsrot. Som förnt nämnts var ju äkerdikena, 5-6 kvarter,

"grav. f.

"sköta, v.

"diks'rén

(ren efter diket)

val.	}	ren, buk.
		ren
		rennar

✓ rēnsa ur ~~te~~ brādou gamla fōjan

✓ nāmsu (= namn)

✓ rējon vār

✓ äksdiks

Landsm. Upps. 7606

A. Larsson. 1934. KUMLA

VML.

men sen blev ju ett avloppsdikey, ufffallsdikey så mycket bredare som
 markyta m.m. krävde. Ett rädikey, i vågängen, var ju ej heller större än
 som krävdes för avlopp, så var rädikey mellan Vallrum och Hårsved
 på en sträcka ej mer än 6 kvarter by mer behöfdes ej, men mellan
 Vallrum och Ransta by nere på ången med sina mycketna källor
 var det en grav 3-4 alnar i dani, uppe i dagan, d. v. s. från den ene
 dikestranten till den andra, rätt över dike. Men ett rädikey, skiljedikey
 skulle grannarna dika samtidigt, så att ej vågängen blev flyttad. "Dike
 en å inte så den andra te, vaot då slut mäs grannsamjser, å vart
tingsak är", sade gubben Eriksson på Leads åsen. Backdiken
 tog man upp runt en järvaske, som lög mitt i jäle, för att hindra
backesprån, komma ut i åkeren. När man hötsitt, grävde man piisuter
 som skulle avleda vattne från åkeren efter höstregn, och vid snösmält-
 ningen på våren. Täckdiken började komma mer allmänt i bruk
 fört in på slutet av 1870 talet och tog ej nän riktig fart för än hus-
 hällningsällskapet började utbilda täckdikare som för ankning och lu-
 nex rör eller jässel. En del bönder praktiserade den metoden, att i nedre
 ändan på åkerdike, 5-6 kvarters, lägga igen detta hela vändkygens bredd.

~rädikey
 ~rågojjon

ab!
 i 'dan

~sijra, f
 (-faktiskt i mod)

~baksijra

~piis ut
 envelope för
 vattenforn på
 åkeren.

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Frgl. 27

Med nedre ändan menar jag nu den som nygna ut i det större avlopps-
diket. Detta blott för att kunna tjära köra för runt vänstegen bring en
 hel del åkrar utan att drasare å folk skulle behöva hoppa över en massa
 smädiken. Det lades ner 3 grova gärdstänger och så bra tjäret med
 ris, men så djupt man kunde för att lilla dike och det andra stora skulle
 kunna avbörda ut tv emot vattnet. Det ville ju gerne fyra, när det ej
 blev under metern djup, man ville ju inte säga prostfritt för än vid 120
 cm. Redan tidigt började man ju också lägga stendiken av mästen
 täkte med ris och vid utloppet i stora diket lades en lång stenhäll, eller flisa
 som vi sade vilken då bildade det s. k. täckdikets söja. Om tegelrör voro
 i bruk i slutet av 1870, var det nog i liten skala, men på 1880 talet var det
 rått att täckdiken i full gång på en del gårdar i Kumle socken. Suga
dike ell. fängdike gick parallellt med stora avlopsdicket ell. graven,
 men ungefär en åkerbredd in från detta. Fängdike tog emot, fanga opp
 alla små täckdiken, och hade så mycket större rör att de andras rör gick in
 i detta, till ex. 2 tumms rör i de små, och 3 1/2 i fängdike, då blev det bara
 ett åga ut i graven från detta fängdike, annars kanske 10 öppna ögon
 i graven. Dikesjelen, dikestoveren, kostar man ut med grep, om det var
 en grep, - ar

bara rensdikning och torven satt ihop. Bar det mera och smålig jord, tog småta, a.
 man nullskopan, ell. i fall det ej var så mycket, planerstein. Hade
 man grep, så kasta man ikring torv, för att det skulle kallas planera
 måste planerstein fram. Så fick man ta te torv lultum torvhecken törvbülta, f
 å lulta kak ell. köktor, hacka törv, som man sade med lite åljud. kak
Gamla diken fick man lägga igen. För gott fall sade man att dä var köktor
nunnanfall, ell. sug på dä dike, motsatt om att dä va hål fall "gick iback = törv
vatten. Bron över dike, gjorde man helst av stor sten, trunna med träna, f.
 minst $1\frac{1}{2}$ alns öppning för vattnet, så stora flata sten hällar till tak, tätt bröa, v.
 med ris, och så grus, eller småsten till fyllnad sänne. Men man kunde
 även, över en minst å väg, som gick ut till en å ell. ång, lägga
 s.k. kavel bro, av runda gran ell. tall stammar 5-6 hvar björka. Dä kärr bro
doer man mer i dikets botten åt båge sidor runda evell gran piäkar
barkade och minst 3 hvar björka, vilke med sin övre ände gick upp
mellan brötakets runda stammar och på så vist hindrades att falla grak, -ar
ihop. Mellan dikets brädd, och dessa nedslagna piäkar lades gammalt
virke och ris, som hindra jorden att flyta ut i diket under bron. fryta, v.
hassons som bar opp brötaket låg in en aln mer på dikens rener våro

åt böjge sidor. Ock under vasarnes ändar lide man stenkol ell. gravt
grus, de rullna ej så fort då som på bara jolen. Till övertörning,
övertörning över smidiken hade man små s.k. lyftbroar gjorda
 av bakar eller plank på lite grövre plank som vasar. De voro
 cirken $3\frac{1}{2}$ alm länga ock bredd som räckte att gott ligga över
 ett 6 kvarters-dike. Göda åkern, görla trädan skulle man ju göra
 vart är som då lig i träde. Då ä göde jöde här, hette det, trädan är
jödd nu. Motståndet var att hon, trädan, var mager ock behövde
jössel jödes. Som den bästa dyngan ansies keddyngan, fiorddyngan
 ock vinddyngan, stalleddyngan enbar ville gerne brinna för mycket,
 så man ansies att mustin gide ut den. Dynghögen, är bonns (bondens)
gullgruva, sade gammalt folk, när jag var ung. Dynghögen sade man
 ock dyngställe, dyngflucka eller dyngpussen der gödselvattnet samlat
 sig i en grop. När man skulle göda källland eller roolund, göddes
 det helst med förgödsel om det fanns tillgäng. till denna. Gammal helm
 från stackar, eller dyngjood blundade man gärna med i dyngstacken.
 År 1881-82 ägdes Ransta Läteri av en løjtnant Vilbom boende på Flu-
udsta, vid Stock helm. Denne köpte flera hundra kuor klost gödsel

~~jössel~~

dynga f

~~jössel~~?

trädan

da a jöds

(= det är göds)

jööda

jädre

jæt

mägor, o.

dynghögen

mäst, o.

sämmit

prästmäst

dyggestäm = platsen där dyggen läg

Landsm.Upps.7606

A.Larsson.1934 KUMLA

VML.

som såndes pr. järning till Ransta, blandades med dyjard vät, breddes ut noga. Maken till veteckörd hade man aldrig förr sett derute. Detta hvar som ett exempel, och en upplysning. Torv som hackades upp med fläshacka vid odling brändes alltid, likaså allt ogräs i den mån man hann fräshaka f. med, och fick det bort. Att använda kalken som jordförbättringsmedel är i min hembygd av gammalt dato, ty man har visat mig ställen i backar der bönderna förr haft kalkugn och leränt tjelva. Det fanns ju gott om kalk vid Sala, Solonit - kalk vid Strå gård invid staden, samt vid Sjöllyset m. fl. platser. Gamla gubbar födda på 1820-talet, vill jag minnas talte om att de i sin ungdom varit med om att hembta kalksten vid något kalkbrott invid Sala och bränna. Konstgödsel av olika slag, bennmjöl och annat, var inte så allmänt förr än efter 1850-talet. Men när Pörkösen i Kolbäckes socken började tillverka lim av benen, blev bennmjöl för dyrt att lägga på jolen. Man björde ut dyngan på brädes sadle man, "dä va jussam lite brännina när man hett på mä dä." jussam, förkortn. av just likson. Restkapen var dynggroppen att lassa, "mörka på mä", dyngskäveln att skotta rent på botten i dynghögen mä, samt ett dyngklo eller dyngrake att dra iv mä. Som äkta hade man på små gårdar,

fräshaka f.
kalkugn
kalkbrott
bränna, v.
dynggrepp
dyngklo

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
Axel Larsson. 1934. KUMILA
VSTM. Frgl. 27

en katt hade krön (pl.)

1 rev ma krönen

et krö

best. de ena krö

Landsm.Upps.7606
A.Larsson.1934 KUMLA
VML.

dyngskärnan att köra enbet med. Men på större gårdar Ullrum, Ransta dynggård
 läteri m. fl. körde man även ut dyngan på sommaren med par hästar
 ell. oxar förspända dyngskäff uppställt på vagnsunderrede. Vid dyng-^{dyngsköt}
 tjörning på vintern hade man dyngstjär för enbetshäst eller ox, samt ^{grusshöt}
 dyngskäff på tjälkar att sätta par hästar eller oxar före. Den löstlagbara dyngslän
 bakgaveln på en dyngskärna kallades luckan dyngskärnstucka, ell. uttal
 dyngtjärna. De löstlagbara sidorna på ett dyngskäff kallades bräde
 si-bräde, och botten till dyngsläten kallades slätake, vilket lag som tak
 över slämien meden ell. medarna. Och rendet som satt fast vid fake slämien
 kallades slätkräve, (slädens skräv) som var gjort att lyfta utav. ^{skrav, i.}
 Man mäcke dynga, sade man, var mä å körde, tjorde ut dyngan på bräde. slätkrävs
fälpa till mä då fick bli karar å frantimmer, d. v. s. pigor drängar
söner å döttrar i smägiador åtminstone sen långt tillbaka i tiden.
 Men i mitten av 1890-talet slutade sedan att låta jänforna stå i dyng-
högen och mäcka på, nämligen var de med och körde ut dyngan ^{moha på}
 med häst å kärna. För kunde en dräng få vara på brädan å dra av
 dynga och en piga brä i kering sprätta dynga. Tyck de länge en stund
 med mellan lussen brötades de på koj. Pojken tog om jäntan rend ^{isprätta dynga}
^{isprättar}

om bäckenet med en hand på var sida och tjissa henne med s. k. gripbåg,
 och hen i sin tur sökte göra likadant. Men var jäntan tjissade, som ¹ gislä
 man sade, börja hen skrämma, och blev maklös, varpå hen föll pojken
 i fanan, och han i sin tur lyfte upp henne, och under kyssande Tjusstes
 kunde han bära henne till en gräsren, der de lade sig ner. Så denna La'ner läj
gripning, brokning på lek var ju bara ett försök till könsungäns (samlag)
 mellan könen. På den tiden hade ju aldrig en jänta kalsonger (byxor) på
 sig om sommarn. Så jäntan kunde vara, som vi sade, av det käta kät!
 (brunstiga) slaget, och säga det med åt pojken. Tvinga de vara med
fred en stund derute på jäte, blev det könsungäns utav mellan
 de två i solskätte. Men en del flickor voro så stundaktiga, att
 det inte gick för en pojke att få itull dom, ens med gripbåg om
höfverna. "Maj knäpper du inte ska du tro", kunde en del jäntor
 säga, och tillägga: "Jag ska ha min miödom (oskuld) kvar te
bröllopsnatten, vi ska ha nå rolig då också". För tjände man te käppes
fjäppes med sista lassen, och kunde sätta lite grönt, av de blommer
 som växte i närheten, uppe i sista luset. Då såg man att det var
stuckört att då va sista lasse som kom ut. Sen blev det stort trätt utav,

Ty både pojkar i flickor stog berofota, och lätt klädda när dom va i dyng =
 högen och ute på trädan. Så det blev allmän avvattring, och lite
 extra förplägnad för när all dynga va ute. Och var det en tordagskväll
 så gick pojkarna ut på nattfrieri de jantorna i piggvarne der både en ¹ pig bo
piger och jordens dittrar kunde ha sin sängplats. Men när man på vint- ¹ bo
 ern körde ut dyngan, lades den i stora högar, på den del av jorden, den ut ¹ bo
 trädan följande år skulle bli. Sen kunde man för tärka dessa högar ¹ bo
 med gammal kalvar med granis från vinterhygget m. m. Men sedan
 fram på 1880 talet börja man tärka med jord. Så först käten börja ja ¹ gäon (?)
 var lite tog man en grep, och tog med denna tumme tog av jorden om-
 höing högen som man lade på en tunn skarpa över hela högen, annars
 tärka den var för mycket. Det blev först senare på 80 ell. 90: talet, som
 man börja sprida dyngan direkt från dyngsläden på sista föret, och ¹ förr
 detta på den del av åkern som först på våren skulle bli kornland ut ¹ förr
 d. v. s. besas med korn. Detta var ju höstplöjt så man bredde upp ¹ kornland
 på plöjet, och dyngan myllades ner vid sladdring och harvning på
 våren. Hade man gott om dynga och en bit dätij vall, bättra man
 på den med en vintergödning i mars månad, men det var ej allmän regel.

väländ = all jord som besäddes på vinn
delnen: hävsäländ, kängäländ

ätäländ, potätisäländ om

mostnäs: träda, som såddes på böden

~~ett~~ ett hä från sjöbunden äng; om de
nåra såden.

Landsm. Upps. 7606

A. Larsson. 1934. KUMLA

VML.

Gödsel vattnet tog man på de små gårdarna inte så noga reda på, endast till kälgjorn och träjärstappan, men på de stora herrgårdarna hade man läror försedda med tapphål i bakre ändan och en ränna av ungefär $2\frac{1}{2}$ elus längd och med en massa trä borrade

{ kälgjör
kälgjör

i botten. Denna ränna fästades på tvären ell. i vinkel bakom den stora flor lion. Denna ställdes upp på källar och en gubbe fäste sättna för ett flor par oxar och frakta ut allt dyngvatten. Utkommen på åkern tog han ur tappen ur lion och genom rännan spreds vattnet under körning.

På sommaren brödde man "dynga mä grep" varefter det kördes och packas av. Ett arbete som detta att bre var på mindre gårdar fram- timmensgöra, liksom att sen gå och knacka sönder bulsta dyng- koklor. Var det möjligt och fint i jorden säsa man ner dyngan mä snéstock, annars kunde man också med plojen få grant plöja agräs mer den. Man körva brädan sedan närm gång före sädden och fukta agräs.

{ dynga mä
grep

{ säsa ner
sné stock
agräs

- IV. Värbruke, sade man, "nu ha värbruke börja", nu skulle "lä bli brätt": värbruke äm ett tag på värn te' man fick sluta värbruke ä fött sän i jolen. "Värbruken pågår som du vet" sade mig, nu på värn, i år, 1934, Albert Hedlund i Bäckerby, och tillade: "Jag ä bruga (tvungen) att ut ä sä"

{ sä söds
got

Ärlande, kalla man den del av jorden som värsiddes. Hörsädd ¹ väländ
så råg, så vete, "ut å sä på Frädan", sade man om höstens sädd. Jalen
har förka ut nu, så den redet sig bra, hette det på vören, om sädden ¹ er säg bra
gick bra, "Då mylla fint framför slän" jordens var lättredd, när man (= lät reda ut sig)
höll på å redde se värlande. Var det surar, kunde man få höra: "Jalen ^{blev jämn och} ^{för vid}
redet sig inte alls då bara kladdar i", som om man slöpa en sugga ^{stökning och} ^{lura}
ätter åkorn. Man kunde också säga att Jalen var hällbruka i år ¹ lätred
becki då var bara stora butar och koklar. Utside, var det gemen: ¹ red ^{te}
samma namnet på den sädd man sädde ut, men man kunde ju även ¹ väländs
skilje på sorterna, utsides havern, kornet, som skulle sis ut, eller ärtorna. Surar
På sanken skogsåjer, upp efter skogens norra sida, gick tjärn Jalen ¹ kräda,
ur senare än i söderbut, solen kom ej dit förr än på äthernid: hällbruka
dan. På en sådan äga, om det var dymsk, sädde man gärna in: ¹ utsides
när tjären gick ur, sädde på tjärn. Men det hörde ju mera till ¹ kon:
medantagen. Ock att så direkt på plöje på vören, praktiserade ¹ plöje
en del bönder mycket, när det gälde att få ner ärtan. Men då ¹ söds ^{(ut}
fick åkorn lov att vara jämt plöjd, så att ärtan blev liggande ¹ söds ^{på tjärn)}
uppe i sänkan mellan filborna, var åkorn dåligt plöjd, så gick ej

att tillämpa denna metod, ty då för ärban ner under tillt: ^{äfan}
 orna och ärka inte opp, den kom för djupt. Men sådde man på ^{hörka, v.}
 så vis på plöje, så slada man efter sadden en gång med ståblan ^{slåa, v.}
 harva en gång, och så var det bra. Men skulle man ne'te, och ^{re'te}
 till, för sadden så slada man en gång ändes med tittorna, d. v. s. ^{ändes} ändes ^{na}
 rakt fram och tillbaka efter plöjningen, och såg det ut att bli bra in ^{ansätter}
 med en sladdning, så harvade man en gång med krökpintharv
 eller kanske bra med rättpinnad ell. s. k. rättpinnharv. Såg det
 inte ut att bli vidare null framför slan, med det att slada rakt
 efter plöje, slada man lite snett över plöjet, och detta kunde ofta ^{plöje, bit}
 riva lite mer och ge lite mer null för (framför) sladden. Man ^{såning}
harva upp, te såning, man harva null, kette det, man harva änd- ^{ansätter}
ätter, ell. ännätter, hörde jag också sägas, d. v. s. ändesätter åkern.
 Men man kunde också få snedda, me harva, på så vis att man ^{snie harva}
 börja i åkerens ett vänstra hörn och körde snett över åkern till
 andra ändans högra hörn, vände åt höger mäsols, mäsols, körde ^{slöjgning}
 upp i ner rakt, man börja i åkerens mitt och sluta i en ytterkant.
 Harva slängersné gjorde man på ett ställe i Rompartuna, det var ett

sätt att dubbelharva genom att harva oppi gamla harvdrag, som jag ej minns mig sig i Kumla. När man körde ifrån åkerens ena ände med harven och så tillbaka till utgångspunkten hadde man fjört en vända, och gjort 2 harvdrag, men färån som en harv: ^{vända} _f pinne gjorde kallades ofta drag ett harvpinndrag drag ell. fära ätter pinne. Syntes då något skarvat mellan dragen, som harven ej varit på så hadde man harva gädde uttal. jädda, också, ^{gäda (liknade en gädda)} och då fick man harva em igen. Ty harven skulle fa överallt. Och man ville gärna förr att harvdragen skulle stå så öppna som möjligt så sån te falla i vid sidan så lika djupa harvdrag ^{skok} _{skok} ^{håkor} _{håkor} skada inte. Butta sönder kekar å harka torr var flikgjöra å pojkgjöra för minderåriga, men fick ej verkställas förr än efter sidan, ty man fick ej gå å trampa te åkeren före, han va ju nyharva. Hemma i socknen minns jag att man tog upp en näve jord, och grugga den, mellan fingrarna, för att känna om jolin redde sig eller om den kladda ihop sig. Ett gammalt märke, som efter vad jag hört är riktigt gammalt, ^{ghindra, v} var att man sig liksom spindelväv på plöjet om vären, då glindra.

sades det. I gamla dagar när man sädde för hand, var man
 mycket för att så på eftermiddagen, äfter middan och en kvälls-
stand. Och de gamla talte i sin ungdom om att man för i tinn
 sädde om kvällarna i solnedgången. På de små gårdarna bar
 man ut sän som skulle sis ut, man tog en halkhumpåse, en halv
 tunn i säcken på ryggen, säckäppan, så säppan i handen och knat = säsa
la väg utåt jäli. På de större gårdarna tjorde man ut sän i
tunnäckar, en gammal tunn om 32 kappar i säcken. Man satte så
av säckarna på lagom avstånd efter dikesrenen. Säkar ell. ännu säkar
 rättare sä-ker fick bon, vara, husbonden i gården, eller någon annan (= sånings man)
 äldre van sä-ker. Men det fanns också kvinnfolk som kunde så, om
lä kom på frågan, d. v. s. om det behövdes. För i tinn, efter gammalt hade
 man en liten rund sä-säppa, ell. fjärding, fjäting hörde jag även gamla säsa
 julbar säga. Särennen, spändes till mestadels mett över bröstet så att fjäting (mett)
 tyngden vila på högra axeln och särennens krok kängde på venstra
 sidan, ner mot veka live som vinde. I en märla, insatt i så säppans märla,
 rände häktades kroken, och i rändets botten kant var på utsidan
 påspikad en liten träbit vilken tjänstgjorde som handtag. Säkarn säkar, -n

bar alltså Säppan ell. fjärdingen åt venstra sidan och bar upp Säppa
 den med venster hand, med den högra sadde han. Men allaredan i min fjätig
 barndom började en annan sorts Säppor komma i gång. Det var ett
 ovalt rände av trä ell. lite stadigt rundjärn, wängt på den sida som rändes,
 låg emot sikarn, och som botten i detta rände var säkväv, att hälla
såden i. I rändet var kängslen av sadeljordsväv som sätkarn bestod
på sej över axlarna. Nu hade han bägge händer ledigt att si må.
 Ovade sig med att si gjorde pojkar med lite torr sand i Säppan
 och sadde denna efter landsvägen om kvällarna. Det gällde att
gå jemma steg, och kasta ut sån i en fin låge framåt. Jag sig
även i min barndom så Säppor som hade en liten krook i rändet
 att hålla fast i säremmen. Men så hade sikarn i regel en pojke
 med sig, vilken hade en stor skopa och ink, som vi sade, en hink ⁷ ugh, shögje
 eller ett ämbar som han öste såd i, ur säcken å bar te sikarn, fönnde ^{(även} ugh om
 i åt henom, så han ej behövde gå ur sträcket, sä: sträcke, d. v. s. den ^{utslag} sträcke
sträcke som han sadde på. Ja de gamla kallade även denna sträcke ⁱ sträcke
för sträcke som man gick fram och tillbaka igen till utgångspunkten. ^{ett} sträcke
 På en åker hade man ju att gå på lågern avstund fram dike, neem på ^{ens} sträcke

3 ätrök
strok

Landsm. Upps. 7606
A. Larsson. 1934. KUMLA
VML.

skifte, "satte man opp stöer be gi ätter" man stakea ned 3 stöer, en i var staka, v.
 ände, och en på mitten, och på större gårdars kunde en pojke få
 vara med i flytta stöer. Man tog mätt med stöeren, som var av
 viss längd, ändes med marken, dem från den stad, till ex. 3 störlängder
 till och så sattes den ner igen. I mitten av 1880 fälet började väl
 sämaskinerna komma igång hemma i socknen ty på 1888 vill jag
 minnas att det fanns vid Vallarna. Och stöer fick då även använ-
 das att köra raket på. Om en säker som sålde för hand, händelse: "gå ur stöer"
 vis fick lov att gå ur störke, ett tog ritade han en fära i julen julen! fära i
 med joken, så han visste var han skulle börja gå i igen. Blev när jokon
 fläck osidd av misstag var det en barfläck, som, om jag minns rätt, "jor en föra"
 de gamla mente att det varde för (tekena för) dödsfall. Sen maskin-
 erna kom igång, kallar man en sin osidd fläck för en gadda. var
 det en fläck med tjockt på när sån kom opp, sådes att den fläcken
 var värsidd, sidd två gånger. Och på viren efter idrossning och sen
 all tjäte gått ur kunde det visa sig s.k. isbrännor på åkeren i höstsån "isbränna", f.
 både ryg, och framförallt i vete. Då fick man så i med värsid, om is-
 brännan var så stor att man kunde köra ett harvdrag ett harvströk. "harvströk"

dan junder i da (= ajunde)

Landsm. Upps. 7606
A. Larsson. 1934. KUMLA
V.M.L.

Mylla ner sän, gjorde man med en vanlig rät, - ell. krotkpintharv, och } mylla ner
 endast i undantagsfall, om då blev så liggans oppre "sen harven gått fram } rän
 tog man till klösharven med gäsfot pinnar, eller den omtalade mylls-
 harven. Man harva ner sän, man slätharva, och för att vara säker
 för att inte harva gjäddor, d. v. s. tomrum mellan harvdragen harvdragen
 harva man så, att några pinnar gick oppi förestående drag ell. stråk
 undan för undan. På de gräsfrö gjorde man på väron, viren, så "frö, n.
 snart tjärn tjälten skulle till att gå ut. Man gick ut på morgonen "gräsfrö
 så fort man såg och sådde frö, timotej, klöver, ell. alrike, i räg ell.
 vetstygke. Det var alltid lite fröse på strax på morgon, så det bar att
 gå på, utan att jorden kladda ve fotkorna. På större gårdar hade
 de frökärran som ännu används, och var i bruk när jag var barn. "frögarian
 På de små gårdarna gick bonn husbonden, ut med fröet i en säck, så
 tog han lite i toget i en liten kopparskål eller annat kärl, och strö-
 dde ut mäs uppan d. v. s. tog lite frö mellan tummen pekfinger å länkfing-
 er. De gamla binderna hade ju så liten lit räg, och som försäddes, att
 de kunnat med att på så vis sälla ut det. Men det förredes absolut vind-
 stilla till denna säning. En del gamla bönder blandar ihop jord och fröet

sa san
var vam

Landsm. Upps. 7600
A. Larsson. 1934. KUMLA
VML.

riktigt noga i bunken å glöcka ut det sedan, men jorden måste var ab-
 solut torr, och blandningen måste ske med omsorg. Råg å vete slätvält-
 ades ej på kisten efter siddan, utan först på viren, sen man vält ut
 frö. Och denna vältning var tillräcklig till mylla åt fröet som ej fick
 ligga för djupt. "Så va värsäm i jolen", hette det, då va fördissitt om, "värsäm
 värsiddan va överstöka". Arbets tiden var den samma under siddan
 som annars, att börja kl. 7 på morgnen, med utsyglorna, det andra att
 sköta djuren göra rent i lagård å stall var insyglor och börja kl. 1/2 5
 på mörren. Kl. 1/2 7 skulle då vara slatstöka, så in å äta frakost,
 som skulle vara färdiäten tills kl. 7. Undantag derifrån blev det
 om kära far, bonn, husbonden i gården gick å sålde för hand en
 kväll när det var lite hugnare eller absolut vindstilla. Det var att
 passa tillfällen, och han kunde kanske få gå ut en morgon å passe
 på, om det var "någon blisitt fram på dan sen", ty att så i blisitt gick ej
 gerna bra. Likaså var det på viren, när råg å vete åkerarna blev
 bara och snön smält av, fick man ut om morgnarna må frötkärran frögaran
 allredan före kl. 4 på morgnen, så fort man såg de uppsatta stöarna
 på 50-60 fammars höll, vilka man satte upp att skjuta på och kära sakt.

Annan så sent som 1905-7 var underk. fast för att upp kl. 3- $\frac{1}{2}$ 4 på morg-
 on och springa nå kärnan, det fick lov att gå fort, om det skulle orsta ut
 ordentligt med frö. Men när solen varit uppe en stund, töa det upp, och kla-
 rda på kärnhjulet och blev omöjligt. Så fort som värsiden var över-
 stökad, fick man "sätta sej på välten" ä vältta igen om värmusten. värmusten
 Man vältta höstsäden för att få ner kotklorna, och jemma utav, och få
 en viss stadighet åt rårot ä vete, samt klämma till över grönsid. stråsa
 Likaså all vörsid, som korn, havre, och sådan stråsid, gick ju bra stråstr.
 att vältta om den också blev några tum lång, men inte så med de
 s. k. buljväxterna äter m. m. vältta man dem sen de kommit
 upp, bröts de av jems jordytan. På hösten när brädan var färdig
fjörde man upp vattfjörir, ifrån sänken, som ju fanns i åkern
 eller på skiftet, detta för att avleda det s. k. glövattnet, som annars
 blev stående i sänken. Glövattnet, stillastående vatten som stod iglavattnet
 ä glöna, tillta på åkern, som ett stort blankt öga, kunde bli vitt
 (vida) omkring, en stor flucka, som vi kalla det. Sen var det att 'fräka', or
fjörä upp en vattfjör som skilde vändteg från skifte eller åker, vilken
 sedan i sin tur fick ta emot vattnet från en del andra lönsgående

sträva .. id som väte på strä ; y. l. u.
äfter , böner osv.
böna f

Landsm. Upps. 7606
A. Larsson. 1934. KUMLA
VML.

kejfiror. Från väntegsfärn gräde man sen pissuter åt vattret över vän-
sen ut i dike. För när man tjorde upp vattfärer med ärder, på de små ädrer
 gårdarna, måste man kratta av färens kammer på bägge sidor, kratta
 ner kammen, så att vattret var som helst efter färn skulle komma ner
 obehindrat. På de större gårdarna, herrgårdarna kem ju drillplojen myck. drillplog
 et tidigt i bruk, och på dess bägge sidor satt en sorts vingor, som så att
 säga kamma av kammen, varefter plojen gick fram, och gjorde färn. kamson
 Något sigille hörde jag aldrig talas om i min barndom, och mina sages-
 män, kan ej heller minnas mer än att det kanske blev lite extra förpläg-
 nad sista sändans kväll. Men angående den av mig, i svar på frågelista
 16, omnämnda säkakan, av vörtbrö samt köret, upplyste fru Ida Hed. } höga
 lund att första sändans sändagens kväll första de på kaka i kört som } kög
 de lötta upp i hembryggt dricka, och ät i samband med kokta ägg.
Kakan i kört bakades ju till jul och spardes till vörningen. Denna
 sed var allmän för sen arrivmes tider tebaks, piestas det, och var alltså
 ett sorts offer för fruktbarheten, för att få go skörd. I samband med vör-
sänningen bädda jäntorna, lötta ä pijer även ut sig i sina pijboar, en
 trappa upp i loftlon, och pojkar i andra ändan av samma bo i sin drängbo.

Ock sen var det s. k. nattfricori i gång hela sommaren, att pojkarne gick på rofen som vi sade till jäntorne. Måst eftersökta vora ju de unga flickorne som myss gått ä lätt, blivit konfirmerade. De ansigs ju som mödomar orskulder, ock en del pojkar lög efter dem härt, för att, som man sade, "knäppa en mödom". Linäkorn reddes till roge, så den blev så myglig ock fin som möjligt, vopä man sådde ut linfrö, mä nypan, men ej gärna nypan för än frostnätterne var över i slutet av maj. När man mygla ner lin frö tog man en liten lätt haov ty linfrö skulle ju så grunt. Rov åker gäddes väl med gammal väl brunnen kodynga, som oneades ner ock åkeren skulle res, redas fint, innan man sådde ut roovfrö på fritt land som man sades göra, när man sådde ut säd. Så man satte aldrig på drill. Var det tjockt vätt fick man gälla när roovplantorne kom upp "så dom hadde plats att växa". Kälgälarna sköttes väl till det mesta kätgät av fruntimren kvinnfolken, som inne i trägård hade sine speci- ella små land, der de sådde morötter, röbeter, lite dill, ock persilje, m. m. Så stor ock omfattande odling av sina saker förekom dock ej mest förekom det vid de större gårdarna der de hade en gammal frostoor som skötte om trägård m. m. ock så vid småställen hos s. k. backstusittare på utärderna

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Frgl. 27

som till ex. hos en gammal smed Swanberg på Ransta äsen. Den mannen odlade, bröt sten ur åkeorn, när han i slutet av 1850 talet brukte sig der, odlade potatis, och satte märsaker som vi såde om kökesväxterna. Det var många som sig ^uäändsjuket på omens fina land, omgjordet av en enkel stenvmur. Man grävde med spade, kratta gödde satte ner frö och platta te lande för å hålla musten kvar "såde man. Och de flesta fattigfolk fick gå efter vägen, och samla upp hästgödsel som det blev mera av på den fin än om, och i kohögarna togo de reda på den gödsel som de kunde få tag i. Allredan i ett "öförgäpligt projekt", angående en skatteläggning av Ransta Hemmanet, berästat Läteri, på närlig befallning utgjvet ell. upp-gjort år 1712 i Sept. månad, talas om att torpen derstädes i regel hade en liten Humletäppa, och på kartan är anmärkt för en del ställen en liten "Käljörd", samt vid ett torp Olebo anmärkes i nämnda projekt, att der fanns en liten kältäppa. De gamle talte i min ungdom om att kälfäpa de förr, etter gammelt, hade sina plantlavar, som dom drog upp kälrotplantor i, och jag sig i min barndom också i en del små järd=ar, utmed deras humlegjörd platsen der plantlaven varit. Men vort=etter som egendomen blev mera odlad så blev på större lundgärder

Vänds

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson. 1934. KUMLA
 VSTM. Fpd. 27

trägion, humlegjörn, och plantlaue förrunnad. I byalagen blev ju ^{större}
 genom lantmäteri, d.v. s. laga skifte, stora villersvallan, när en del
 bönder blevo ålagda att flytta ut från sin nogamla tomt i byn.
 Men när det gälde att re' te', reda till potatislande, var det noga att
 bruka det så det skulle bli tillräckligt med mjölla både över och under
jolspruna ell. jolspruna med rent o:ljud. Man plöjde lande' på
 hösten, och så snart västningen var över, börja man göra i ordning
 för potatissättning. Man fick slada harva upp med klöshava, slade
 med rissladd, tog reda på och brände kvickbjä snes' med snestack
slade med slätsla, och var det redan tillräckligt djup mjölla, fjörde
 man ut gödsel, den finaste brunnna kodynge, och spred ut riktigt
 tjockt av potatisen skulle, mente man, ligga i dynge, han fordra
 så mycket, sade de gamla. Men var det lika olika metoder med dynge
 ifrån om potatissland, by en del snes' ner den genast, och så fick
 "lande' ligga i gona sej'", d.v. s. jorden skulles dra åt sig näring av
 gödseln innan man slätslada lande' och satte potatisen. En del
 satte potatisen omedelbart när man fick bre ut gödseln, och i så
 fall fick man gå med en häva å dra ner dynge i den fär som man

(bre ut
 bre'do

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
Axel Larsson. 1934. KUMILA
VSTM. Frgl. 27

släppte potatisen i, d. v. s. sätt-fjörn, sen nästa fjör kallades tom-
fjör, som man stjälp^xte över sätt-fjörn, och kände (tjörde) över potatisen
 med. Sen blev en ny sättfjör, som man fick med hävven eller en
knatta raka ner dynga i ånga. Så man släppte potatisen i varann-
an fjör, och som lämpligt avstånd mellan potatisfjörarna, d. v. s. sätt-
fjörarna beräknade man att det skulle vara 4 sådana fjörar på fjör
 d. v. s. på 3 alnar, och som lämpligt avstånd mellan sätt-potatisen
fjörn i fjör^x ansåg man en fof, d. v. s. 12 tum, för att jölprunen, jölprun
 skulle prova plats att växa utan att brängas. Ett tredje sätt att rätta
 potatis var att sen man rett te-lande, och var klar att rätta, men ej göds-
 lat lande, så tjörde man ut en tjörna, fin brunnen koddynga på lande,
 som man stälde kvar, med gödseln i. Sen vartefter man släppte pot-
fjör^x aris i fjörn^x gick en, ell. 2 pojkar med små kolfat, och en pinne, tog med
 en liten raka gödsel ur körnan, och ner i kolfat kolfat, och sen kolfat
pet man med pinnen ut en sats vid sidan av varje potatis i fjörn. ell. fjör
 Detta praktiserades mycket för, ända fram till 1890 talets mitt, och ansågs
 som det mest idealiska, emedan varken folk ell. dröjare, (härbar) behö-
 vde gå å trampa i gödseln under sättningen, utan varenda dyngloot

for
fof

kom till nytta direkt åt potatisen. Det tog ju lite längre tid i anspråk
 men blev ett synnerligen gott resultat. Mycket billigt kom man i Åmula
 socken underfund med att potatisen var en växt som födrade god, fet jord,
 och ej tålde s. k. löttersyra, och ej växte länge, samma potatis sort på samma ^{löttersyra}
 ma godbit. Därför böt man till sig av grannar eller från andra socknar
 ngra sorters sätt potatis, deribland en sort lite tidig potatis, som helt enkelt
 kallades amerikanare, en stor, lite oval sort. I min barndom talte de gamla
 om hur svårt det varit förr, att få folk att börja odla och använda potatis.
 Gubben Eriksson från Vads åsen, hade hört av förfäderna, att det var
 först när knektarna, d. v. s. soldaterna kom hem från kriget i Tyskland
 som potatisen började odlas allmänt. Det var efter Pommerska krigets
 slut 1762, i vilket även Västmanl. regemente deltog, och soldater
 från Åmula, av vilka det fanns 12 st. De hade ätit potatis i Tyskland
 under kriget, och hade med hem i sina pånslar, kanske 10-12 potatis
 på man, som de på vägen plantera hemma på Fäppan, sex ute, och ¹ta på en
 6 inne i en lida i fönstret. Ty, hade de menat, kanske dom inte tålde
 klimatet här ute, så skulle dom i alla fall gå te inne, så det skulle ¹mat. n.
 bli te ett mål. Men dom gick te ute också fast det blev inte mycket

första året. Men sen ökade skörden och annat folk i socknen fick smaka
 på potatis, åt av den och började odla, kring varenda stuga och bond-
 gård runt om i bygderna. Och folk riktigt hävlade med varann om
potatissätta, d. v. s. bästa knepet att få så tidigt skörd som möjligt av den
 tidiga potatisen, ty av senare sorter, som blev färdig att ta äpp i slutet av
 september månad fanns det övernog i min barndom. Stor potatis, med flera
ögon, början till utkommande grodd, skar man så att det blev minst 2
 ögon på varje, och detta skulle ske i så god tid att potatisen skulle hinna
sinna sig, d. v. s. bli liksom ett skinn över skuren sida, innan man satte
 ner den i jorden. En almanack från Ransta av år 1894 är anmärkt
 av bonden Carl Johansson att man d. 4 maj det året Grävde potatis-
land. Och detta på en 90 tunnlands egendom, är bevis för att man lämer
 lite extra arbete för potatisens viltkommande. När potatisen legat i
 jorden någon vecka, slada man lande i tid innan den skulle börja på
 ä bitta äpp i ytan. Man slade må slåtola så lande blev jernt, d. v. s.
fjörkammarne utjennade, men var det butigt, forvigt, och med stora
kocklar, tjorde man må visslän, och sen kunde man få ut ä bultra
koklar bultra kok för hand, må kokbultan, en liten klubba av hård

~~grödar, p.~~
~~gröd, s.~~

Sinna, v.

stark björk och bra långt skaff, så man inte behöfde gå så krocken kräcka. kräcka
 Kom en ett stilla regn när potatisen var uppkommen ansågs det en krack
 som ett gott tecken, och när blasten var ungefär 5-6 tum lång, an-
 sågs tiden vara inne att tjora mellan potatisen, å krupa konom svim mola +
 med riktig omsorg. Bar det också uppkommen i potatislandet fick man
 rensa för hand, ogroka äpp mällor innan man tjorde emellan i rad mola - or
erna. Ty svimmellan, Chenopodium album, var ett ogräs, som fjör, lät mola
 nästan mera än nu, slog till i potatislandet runt om i min härledsgl. möla, v.
Mylla mellan potatisen, gjorde man med en häst, förspänd ett v. k. mylla = mylls ädor
ärdor, d. v. s. ett ärdor med lite bred myllfjät ell. myllföt som de gamle sade myllfjät
 emellan detna tråbit nere på ärdet likom fäste ell. make jorden åt ligger
sidor över den uppkomna potatisens blast ell. stand, (ständ) som vi sade, stand, -'dr
 och mylla denma. Blev det mycket mytt ogräs som kom upp strax man
satt potatisen, till ex. om cirka 14 dagar, och potatisen var satt på stort skifte
Sifte, tjorde man oftas tvärtöver potatisfjörarna med en lutt rätspinn = siftor
huv ell. rätspinnhuv, Ty på så vis rubba man sjden satta potatisen ur
sitt läge i rader. Men ogräset blev så mycket tuktat att potatisblasten mylla, v.
 i värsta fall kom äpp före ogräset. Men en tid efter sen man myllat emellan ädor

potatisen cirka 3 veckor, kunde ogräse komma upp och hota att ta över hand, och då blev det att ut i rensa för hand och bära fjäng på fjäng, med ¹ ränsa, o ogräs ur landi och knuta i ett stenröse ell. i kanten av diket. Ett ogräs, ^{föj} ^{po} ^{föj} som en del är, kem i vete framemot midssommar var penninggräset, Thlaspi arvense, som till ex. år 1893 växte i veket på Västerby äger i Kumla ^{stenrös} så viktigt att en av bönderna ledde en pojke, som höll på i 8 dagar och plocka upp penninggräs i veteåkrarna. Ett ogräs som ännu, den dag som i dag är ej är utrotad på alla gårdar i bygden är Akentifitelm, vår vanliga Tistel, Cirsium arvense, som ju kan bli ända till över meterhöj. Efter regn, medan marken var genomvattad kunde en del bönder i min hembygd passa på och dräi öpp den mä' roten. Ja, sugrötter blev ¹ rätan kvar men det dröjde länge innan han kom igen. Men det var arbetsamt, för först fick man ta på sej ett handskpar, så ta i mä' iloken om man skulle lyckas att få upp den, och det skulle helst ske när örtan blomma, eller strax före. Men en hel del bönder tog det mera bekvämt, skikka Kön land ut en drängpojke i en flicka att stikka tistel, med en tistelstikkare, i både håvs land och håvs land, der man kunde få se tisteln stå som frodigast i slutet av juli, när den har sin rätta blomningstid. En tistelstikkare var

ett handredskap som då inte var så arbetssamt att gå med men det fördras
 es lite intresse för arbetet att sköta det. Man stök rätt av tisteln und-
 er markyta och så fick den ligga att torka. På herrgårdarna hemma i
 saken var det smipojksjör att gå i skicka omkring tistel, mot en avlön-
 ing av 25 öre om dagen, på 1880 talets senare del, och minst 1 1/2 timmes arbets-
 dag. Och för i tiden när man odla mycket rovor åt både folk ä fä, var
 det en harskli brädskan med att gallra i raderna sin man sätta rovor ^{håskli}
 och dessa börja komma upp, och före såmaskinernas tid sidda man rof-
 för för hand direkt på åkern, men sen blev det att gallra bort, så den
 inte växte äppi varann, utan hade plats att växa. En del drog ju äpp {fräsä i
 plantor, genom att i god tid på våren plantera på prösa i lave, och så {lävo
 sätta ut plantor på frött land. Och en del bondmoror och böper-kustror
 {känt lävo
 voro duktiga med att ligga på knä i lande d. v. s. kötsväxtlandet och
 rensa ogräs. Men på större gårdar, Wäst-Tärna och Prestgården nämner
Thilman, prosten Thilman i sin Sockenbeskrivning av 1824, att såväl
 den förstnämnda gården hade Trädgård smakefullt inrättad i kvarter med
 frukt bärande Trän och nymtliga planteringsland, Prestgården hade Trädgård
 med planteringsland, och t. o. m. vid en borgstuga under denna gård fanns

planteringsland. Och det var, som förut nämnts, Stalckarlornas hustrur och barn, som, med en ringa avlöning fick ligga framstupa i landen och rensa, så det blev som en gammal f. d. bonde sade mig härvidlag, "att nog gick det ann att vara bonde på den tiden, när folk fick arbeta 11-12 timmar för så liten avlöning, som då var". En bonde fick hela vinsterna av sitt jordbruket ensam. En del är hände det att efter snövat vior som höstsädden, så häftigt slagregn kom att det slog ihop jorden, så det blev skörpan så härd att man fick huvva upp igen för att få brätt på jorden, d. v. s. skörpan uppriven så att säden fick makat att komma upp. Då var det att ta till en lätt råtpinnhvar och fara över både Siften och åkrar, samt i bästa fall efter med en slätvält som smälta sänder butarna efter harven. Språga om humle upplystes det mig hämto nogligen vid ett besök i Humla att efter gammalt skulle ju bönderna allmänt skatta till kronan med humle, varför man måtte hålla en mer och mindre stor hummelgård vid varje gård, och i Wallrum i Humla såg jag i min barndom, sista resterna av en dylike nere mot gamla trägröva i ett stenöse, samt några rättna hummelstör.

skörpan
[brött]
brött!
gätarna

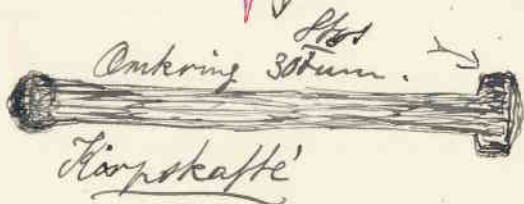
hämto

hämto gåt

Gustavborg 8, Västerås, i aug. 1934. Axel Larsson.

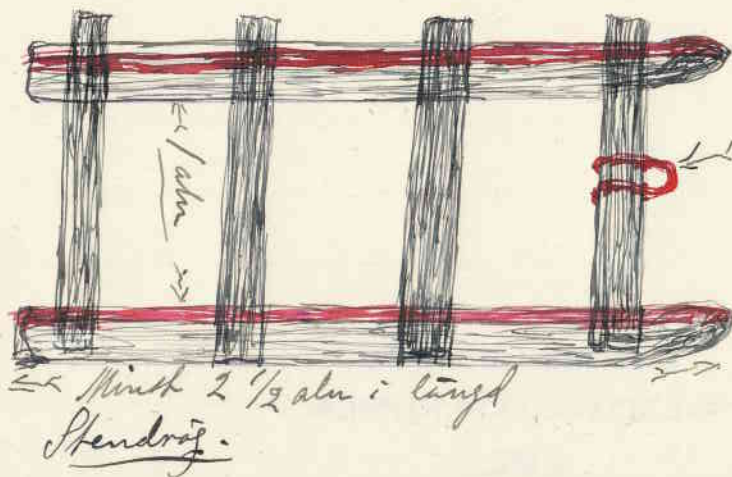
Slapp

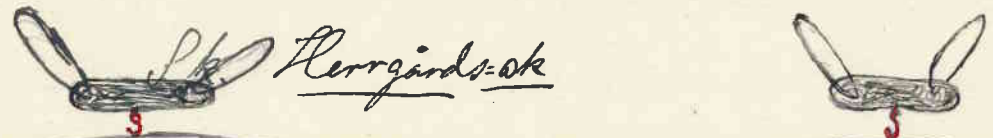
Vändhake
Ell. Stenhake

1 stendräg
1 drög
A. Larsson.

Stenbrygga
Diverse verktyg
från Vallrum i
Kumla socken
Västmanland

Herrgårdskrok

järnkrok 4 st.

2 3/4

alu Draglänk.

Oxok, s.k. länkok.

Lög af herrgårdskrok

Koortäp

järnkrok 4 st.

Kortare ok 4 st.

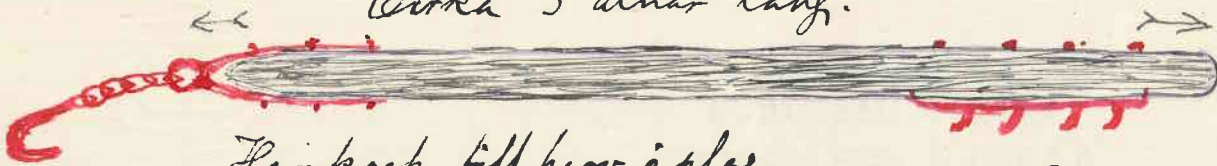
ok. Bonnsok

Tjustjärn för länken.

Strupsnöre strupsnöre

Cirka 3 alnar lång.

Järnkrok, till hovar, ä plog.

Ok-nä

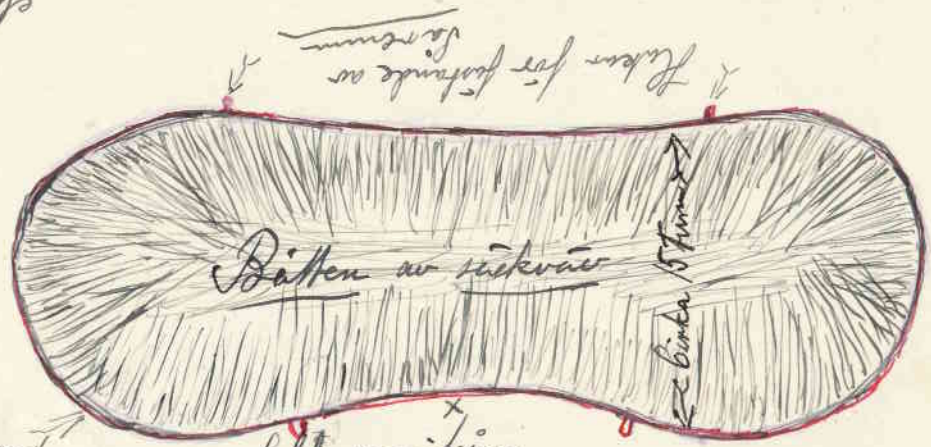
Oxok, m. m. från Kramla i Västmanland

A. Larsson

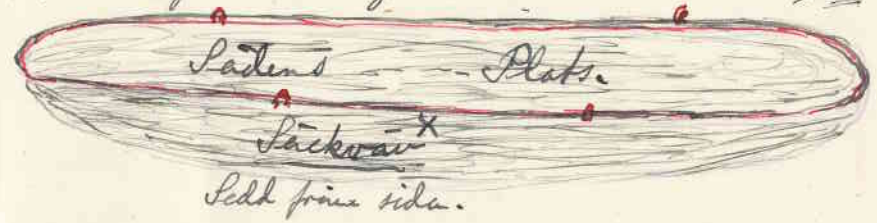
11

Sä-säppa av rundjärn i säckväv

Längden omkring 34-36 tum

Sä-fjärding, sä-säppa i sides krock till krock

Från Ransta by i Kumla s:n
 Västmanland

av St. Larsson

Körpen var ett verktyg, som många gånger "vä bra te' på te' (var bra att ha, och brya till) om man till ex var i en grusgröp, eller höll på att di-
 ka genom lite stenbunden mark. Då körpa man loss smätten som satt
 små i pinnmon. Skafte' gick endast att på av körpen genom att förvä-
 er körpen åt handtaget by stosen på körpens baksida hindra den
 att far' av skaff (falla av skaffet) medan man harka ell. körpa med
 den. En s.k. vändhake för upptagning av sten i gröp, när man gräm¹ vändhaks
 gele jölfast sten i åkern, är en gammal inväntning som jag inte så myck-
 et sij i användning. Haken sattes med sin ring i ändan på en grov hua
 luma, vilket var en grov stak cirka 6-8 tum i genomskärning, samt
 avsmalnande i den ände som arbetarna kängle i när den bröt sten med
 luman, alltså hennes handtag. I den ända som stucks in i hakens ring
 var luman lite avtäljd så att ringen satt stadigt och ej åkte fram och till-
 baka. Det var givetvis lumans (stakens) storande man satte i ringen
 var luman 6-8 alnar lång, minst, hade ju 2-3 man en vetlig kraft om
 att med haken lätta upp ett större block grängsten i en gröp, så mycket
 att en man kunde palla under det, medan de andra 2 höll i det med
 luman, och så under, med gammalt virke, som man kalla att palla under.

'körp
 'körpa, v.

'vändhaks
 'luman
 'luma, f.

'pal, m.
 f. ex. mjölpall
 'pal i
 'bas = gubbe
 'palla, v.

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson, 1934. KUMLA
 VSTM. Frgl. 27

gama! [täls] (= om fristrukt dyng
i ladugården; t. ex. på florn
på frögånge

eigen [täls] s. Inöta skåvor
skåvor i gryta

Landsm. Upps. 7606
A. Larsson. 1934. KUMLA
VML.

Sen tog man stendrogen och bara ner under stenblocket satte för ett par
 okar för denna, och så upp i en skopskacke ell. ett stenrätt ä vicke är
 (lade utav sten.) Drogen mëar medar måste vara minst 5 tum i
 fyrkant, helst av björk, och de fyra tvärsliaorna, som sten lög på, minst
 5 tum bredare och 3 tum tjocka även de av björk, och fastade i mëarna
 med en tums dimpling av Tiorare. En dimpling var en rund tvärnagel
 som man nagla fast trä mot trä med, och den drevs i ett hål gjort med
dimplingbarr, om 1 tum, ell 1 1/2 tums grovlek. Öppner tvärsliaorna skulde
 man ändes med medarna med ett grovt jern för att skogda trä mot
 slitning av all kantig sten. På hade man järnstörn med till hands
 när man bröt sten i åkern, och var gamla tidens järnstör alltid förord
 med öfja i övre ändan, och var denna i regel så stor att en man fick
 in tre finger. Nu är de gamla ägel spetten bortslagna, ty de ansåges
 vara bruga nog att släpa på ända utan öfja.
Oke, ell kake, som en del gamla sade, var något som det i min ungdom
 dock inte var när brist på då det var mer än gadd om okar. Längoke
 var ju enklare att hantera än, det grövre ok med sina slår, slår ok
strupsnören. Florantigen varo helst av läder, eller grövre rep. rep

Ständr ög
bälsa

dimpling

järnstörn

ögka, f

hok
hsko

slå slån
slår i slån

Landsmålsarkivet Uppsala 7606
 Axel Larsson, 1934. KUMLA
 VSTM, Frel 27

1 mänt läder it. dags gult läder, som an-
vändes som förstatning av
tömma tönar, tönarna
en tön

Landsm. Upps. 7606
A. Larsson. 1934. KUMLA

VML.

Men till ex parets utrustning, hörde även karvkröken vars ena ände
 man stuck in i okets draglänk och den andra ändan med hjetting å brok
 häktades i plagbrestle ell. i stendrogens dragögla, å så vare (var det) förspant.
 Kunde man åkeren te' redd, färdig för sädd, så var det bonn ell. en ann
 man äldre som i gamla dagar, innan så-må für kom, fick te' te'
säffjårningen säffjåling ute ut å så. Denna sarg, sargen, var hel =
böjd, och hopsatt med rotting, och bottnen var like grövre virke, inpassad
 så att den fästes vid sargen med små bräpinnar inborrade genom
sargens sidan, och bottnens kant, och på så vis hölls bottnen kvast i sitt läge.
 Sådana säffjålingar fanns det efter gammalt i en gård, och enda slågenheten
 med dessa var att man endast kunde så med en hand. Men allaredan i
 min barndom börja man tillverka, den större säffjåpan, gjord av ett
 rände, av omuljörn minst 1/2 tunn tjockt. Och i detta rände var fästade
 krokar, på vilken säkvarn häktade bärrennarna, som han hade över ax-
 larna, och vilka bärrennar i regel var gjorda av s.k. sadelgjordsväv.
 Den mest kypiga med ett x märkta sidan av säffjåpan hade så kvarn vil-
 ande mot bröstet, ell. ännu rättare i jämthöjd med veka livet, och så hade
 han lägga händer lediga att så med. Gustavsberg i aug. 1934. Å den

1 karvkrök

sarg (-)
 (= kant, sida